

C. R. Bibl. Univ. Leop.

~~400~~ 66763

1899

PR

ІВАН ФРАНКО.

ПОЛУЙКА

І ІНЬШІ БОРИСЛАВСЬКІ ОПОВІДАННЯ.

НАКЛАДОМ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ

зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

1899.

HP 62

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПОЛУЙКА.

(Оповіданє старого ріпника).

I.

То тепер наш Борислав зовсім на пси зійшов! І Жида нарікають і пани нарікають і робітники нарікають. Усім не добре. Роблять людиска, як ті коні в кираті, довбають сьвяту земельку, черпають кипячку, тягають віск. Сказав би хто: Дар божий! Золото! Маєтки! А глядїть но ви, десь усе те так пропадає, що й слїду нема. Так як би дїдько всім тим давив ся. Чим більше божого дару видобувають із землі, тим більше всі бідніють. Не розумію, як то воно так дієть ся, а так є. І заробітків давніх нема і веселости та гулятики нема, як колись бувало, а йде чоловік до того Борислава так як тота худобина у різницю: ануж сьгодні на мене черга головою наложити! А не пропаду, то й так не виграю багато, от, аби продихати. Про те, щоби запомогти ся бідному чоловікови з того заробітку, придбати щось для господарства, або й зовсім на ноги стати, з наймита зробити ся господарем, як то давно бува-

ло, — про те нині нема що й думати. Жебрацтво тай годі!

А за моїх молодих літ не те було! Отак трицять літ тому було б вам зазирнути до Борислава, то було на що подивити ся, було чого послухати! Того теперішнього ніби місточка оплаканого ще зовсім не було, тільки ями по над потоком, тай то не глибокі. Тих нинішніх зломиголов по сто та по півтораєта метрів ніхто тоді і в сні не бачив. Прокоплеш було пять, шість сяжнів, а як десять, дванацять, то вже велике сьвято, і вже чуєш: сопух бє, на дні ями проступають бульки, чути якийсь клекіт, шипіт — ого, то вже знак, що пора забивати яму! Забєш на одну ніч, — другого дня відібєш — повна яма кипячки, лиш бери та черпай!

Там то було надивити ся, як Жиди скакали коло такої ями, як цмокаки, як припадали коло нас робітників! Мало в руки не цілували, а все частували та припрошували:

— Івануню! Дай вам Боже здоровлє! Ну, та напийте ся! А як гадаєте, забємо нині яму?

— Ні, ще треба покопати.

— Ни, а може би нині забити?

— Та забивай, коли хочєш, але я тобі мовлю, що задармо будє!

І так було, як робітник мовив. Е, стояли тоді Жиди о нашу ласку, поводили ся з нами не так як нині, бо самі ще були маленькі, ще, як то кажуть, тільки зачали коштувати шилом патоки!

А тодішні робітники! Що то за хлопці були! Не таке харлацтво, як нині до Борислава лізе. Тоді йшли що найліпші парубки, нераз господарські сини, але найчастійше бідарі, наймити, круглі сироти, що вік прожив у наймах,

у тяжкій праці, не раз від коли жив, то не мав у своїй кишені ринського при купі, не знав иньшого смаку в роті крім борщу та росолянки та горівки. А тут нараз ринський денно! І твоє все, нікому не давай рахунку, ні с ким не діли ся, ні на кого не озирає ся! Ніхто на тебе не дивить ся, ніхто тебе не знає, ніхто тобі в руки не зазирає. Сам собі в компанії таких самих як ти — роби що хочеш, жий як знаєш! І жили хлопці! Робота роботою, але по роботі, вечером, як почне ся було гуляне, то було на що надивити ся! Нині таких гулянок ніхто й думкою не збагне! Крики, співи, пійтики, бійки, різні збитки і жарти, аби грошам промити очи. Для правдивого ріпника встид було не пропити в неділю всего, що заробив у тиждні. Поплатив чи не поплатив за харч, відложив чи не відложив що на чорну годину, але в шинку, між товаришами він був пан. Горівкі, пиво, вино, печені, все йому мусіло бути.

— Напчихати мені на все! Завтра або позавтра може дідько вхопить мене! Гуляймо, хлопці, поки час, поки наше!

Неділя, а по при неї й понеділок, то був у Бориславі такий ярмарок, такий клекіт і гармідер, як би сто жидівських шкіл на одну купу зсипав. Пемо, гуляємо, а потім побравши ся за руки лавою сунемо по дорозі поміж бараки — бо то був тодішній Борислав: село одалік, а тут, де нинішній Борислав, то була серединою дороба, а по обох боках бараки, де-де починали будувати хати — отже сунемо по дорозі і ре-вемо нелюдськими голосами:

Ой не жалуй, моя мила,

Що я пю!

Тоді будеш жалувати,

Як я вмру!

А най но покаже ся Жид, та заговорить :
— Івануню, час би до роботи !

Ну, ну ! Мав би ся він ! Зараз його обступлять, ніби добрі приятелї. Сей у бочку з кипячкою руку встромить, тай на бекешу з заду приліпить йому здоровенну пятаку ! Другий у бочку руку встромить і наперфумує йому нею всю бороду, третій такоюж рукою пейси йому підкрутить, четвертий обі долоні положить йому на плечі, ще й приговорює :

— Мошку ! Та чого тобі квапити ся ? Нас дідько візьме і тебе візьме. Ми погинемо рішниками, ти здохнеш богачем. Не бій ся, твоє не втече ! Ходи, напий ся з нами ! Алеж бо ти файно виглядаєш ! Ай-ай, твоя рідна Сура тебе не пізнає !

Жид ніби всьміхає ся, а сам злий, мало не трісне ! Але що має робити ? Хлопи як медведі, ще до того п'яні. Полїції ніякої ані шандарів тоді ще в Бориславі не було, не було при кім Жидам брикати.

Але швидко вони навчили ся !

II.

Ага, що то я хотїв оповісти вам ! Про полуйку ! Тепер уже про неї мало хто й тямить, а тоді то було для рішників так, як для дитини колач, що мама привезе з міста.

Бачите, був такий звичай, що в котрій ямі показала ся кипячка, то перша бочка йшла на робітників, що працювали при ній. Вони могли або взяти її і продати, кому хотїли, або властитель мусїв викупити її у них. Не великі то були гроші, десять, пізнійше п'ятнацять рин-

ських, ну, але для тих чотирьох людей, що робили при ямі, то був ладний крейцар. То вже як пішла чутка, що в тій а тій ямі докопують ся до кипячки, то йшов гамір по всіх кошарах :

— Ого, у Гершка, чи там у Мошка по-завтру полуїка буде.

Ну, а того вам не треба й казати, що то значило. То значило — п'ятика така, що всі ті гроші там на місці мусять минути ся. То вже ріпники бігли на полуїку, як свахи на весіля.

Не знаю вже, хто то встановив той звичай, та здаєть ся, що не Жиди. Вони дуже криво дивили ся на него, але не могли нічого порадити. Вже як раз була така встановова, то ріпники були-б йому кошару рознесли і його самого з головою в ту бочку всадили, як би він не захотів дати їм полуїки. Зразу Жиди, поки були бідніші, радо давали ; потім, як розпанюшили троха, почали кривити ся, далі приходило до сварок, а в кінці, після великого огню 1874 р. то й зовсім скасували сей звичай.

Отже то є тою полуїкою на моїх очах була сторія.

Робили ми — я і Гриць Хомик — він тепер є війтом у Запалім, і Іван Карапуз, небіщик уже — при одній ямі у Йойни. Якось він дивно прозивав ся, але ми називали його „Йойна з трьома бородами“, бо мав бороду розділену на три косми, тай то середній був чорний, а два крайні сиві. Зовсім так виглядав, як грива гуска. Давно його вже вирвало, таки через ту полуїку зо сьвіта зійшов, що вам хочу за неї розповісти, а от синище 'му Борух зкапцанів зовсім, фірманить тепер у Дрогобичі.

Той Йойна недавно прийшов був до Борислава десь відкись з гір. Казали, що доробив

ся маєтку гендлюючи волами, а тепер хотів розбагатіти в Бориславі. Зараз у одної баби за-купив частку поля — не скажу: за півдармо, бо таки би мусів їй щось дати, а так таки за нізачо, за пару кварт солодкої горівки. Баба була сама, стара, мала хату тай той кавалок поля далеко від села, на мокляках. Решту її чоловік ще перед смертю пропив. От вона рада була, що позбула ся тої решти, а випивши горівку і проспавши ся пошила собі торби, перехрестила ся тай пішла по жебранім хлібу. А Йойна зараз зачав копати два за́копи на тім куснику.

Якось йому не щастило ся. Видно було по нїм, що аж трясє ся, щоби швидко розбагатіти, бігає, нюхає, підганяє робітників, зазирає до ями. А наші ріпники дуже того не любили. Дурили його. Візьмуть, принесуть відкись кибель роши, вечером виллють у яму, а рано, коли видобувають глину з ями, наш Йойна аж підскакує:

— Ого, є вже, є! Є кіпичка у мене! Івануню, а багато там її є? — кричить він у низ до робітника.

— Тільки, що аж не видно.

— Як то? Як то? А отже на глині є.

— Та то, Йойно, слинить ся земля! — відповідає той з ями.

— Як то слинить ся? Я ще не чув, щоб земля слинила ся.

— Та так, що кипячка є деєь глибоко, а тут тільки така піна на глині виступає.

— Ну, а швидко буде, Івануню, швидко буде?

— Та переказувала, що буде, тільки почекайте! — нерадо відповідає робітник і що сили гешне дзюбаком у твердий леп.

— Ни, ни, нївроки! — приговорює Йойна сам до себе і відходить, і не йде а біжить до другої ями, щоб і там довідати ся, що в ямі „слинить ся, але кипячка казала зачекати“.

Кілька разів так дурили хлопці Йойну, а самі сьміють ся, аж рака лазять. Та ба, їм сьміх, а Йойні починає вже терпцю не ставати. І не так терпцю, як дрібних. Грошей у нього в запасі було не дуже багато, а дві ями відразу копати і цямрувати, то день у день коштує. Доять його ті ями так що доять, а пожитку нема. Далі одної п'ятниці він видно обрахував ся з касою, прийшов пополудні до кошари, ходить, зазирає до ям, цмокає і в пальці тріскає та свої три бороди розгортає, а далі каже до мене — я власне одну шахту при млинку робив:

Слухайте Івануню, як вам здаєть ся, швидко буде у нас кипячка?

— А хтож її у Бога знає? — відповів я.

— А земля слинить ся в ямі?

— Щось перестала.

— А сопух чути?

— Щось не чути.

— То може ми не на добрім місці почали копати?

— Га, може бути.

— Може би зачати в иньшій місці?

— Або я знаю.

— Я думаю, що онтам у тій долині... Як ви думаєте, Івануню, була би там швидше кипячка?

— А хто її знає.

— А я думаю, що там була би як не на п'ятім, то на шестім сяжні.

— А по чім ви міркуєте?

— Бачите, Нута Грауберг он там за межою в тій самій долині копле.

— Та що з того, що копле? Ще нічого не докопав ся.

— Ропа вже показала ся.

— Га, як показала ся ропа, то певно швидко буде й кипячка.

— То що, може зачнемо й ми там одну яму копати?

— Як міркуєте.

— Але тут жаль покидати.

— Та жаль.

— Як би знати, що тут швидше буде.

— Е, як би знати!

Так радив ся зо мною Йойна. Ховай Боже, не міг сказати, щоб я намовляв його на сей або на той бік. Я так само не розумів ся на тім, де копати, а де не копати, як і він.

Ще кілька день Йойна ходив, муркотів, мітикував, радив ся з иньшими Жидами, а далі сказав;

— Годі, хлопці! Забивайте ті ями! Зачнемо нові в иньшій місці.

Нам то байдуже. Зачнемо, то зачнемо. Нам іще й ліпше, бо на верха лекша робота.

III.

Нута Грауберг, то був найблизший сусід і найтяжший ворог нашого Йойни. Чи на правду так було, чи тільки так здавало ся Йойні,

що Нута все робив йому на перекір. На перекір йому купив частку зараз обік Йойни і то так само за півдармо, як і сей. На перекір йому він зачав так само копати дві ямі, тільки що був осторожнійший і один закіп зробив на горбику, там де були Йойнині оба, а один на долині, там де тепер збирався копати Йойна. Оба сусіди ненавиділи один одного страшенно. Коли Йойна здивав рано Нуту, то плював у слід за ним, а коли сам він перейшов Нуті дорого, то сей ніколи не занедбав буркнути в слід йому сердечно:

— A Richn da'n Tat'n aran!*)

Та коли Йойна був захланний, хапчивий, при тім облесливий і швидкий до гніву, то Нута був спокійний, любив жарти і кпини, а з робітниками поводився як з добрими сусідами. Часом ставав він коло своєї кошари і бачучи, як Йойна нипає коло своїх ям, та знаючи, як ріпники кепкують собі з него, починав і собіж жартувати.

— Йойне, — мовив він.

— А що? — відмовляв Йойна по жі-
дівськи.

— А слиниться в твоїй ямі?

— А фрас на твої кишки! — відповідав Йойна і відходив до кошари. Покрутиться там, ніби забув щось, тай іде геть, а по хвилі вже чуємо одалік, як Йойна говорить:

— Нуте!

— Ни?

— Накажи своїм людям, щоб не сипали мені леп на мій ґрунт.

*) Чорт твому батькови!

— Обгороди собі свій ґрунт, — відповідає Нута.

— Я тобі на сам перед загороджу зуби.

— Biste meschüge? Чого чіпаєш ся? — кричить Нута.

— Сам ти meschüge! Сам ти чіпаєш ся мене.

Свари бували з кожним днем частійші, поки в кінці оба противники не згодили ся на одно: спільним коштом розгородити свої частки високим парканом. Але спокою між ними про те не було. Йойна зависливим оком дивив ся на Нуту, що дня бажав, щоб його ями позавалювали ся, щоби Нута „зламав кишки“ і щоб він ніколи не бачив його на очі. Здаєть ся, що й Нута платив Йойні такою самою монетою. Колиж у Нути в тій ямі, що була в долині, показала ся ропа, себ то рідкий чорний плин з нафтовим запахом, але не здалий до фабрикації нафти, хіба тільки на смаз для возів, Йойна не міг заснути, не міг знайти собі спокою, поки не забив обох своїх ям на горбику і не почав копати дві нові ями в долині.

— Йойне, — кинь собі з за паркана Нута, — а слинить ся в твоїх ямах?

— Так само, як у твоїх.

— А коли буде полуїка?

— Оба одного дня справимо.

— А маєш уже бочки на кипячку?

— Як буде треба, то знайдуть ся.

— То певно твій боднар пішов сьогодні в ліс по обручі?

— Такий самий мій, як і твій.

— А я тобі мушу за одну річ подякувати, Йойне.

— За що?

— За те, що ти вступив ся мені з горбика.

— Я — тобі?

— Ну, так. Ти викопав десять сяженів і я десять. Тепер я прокоплю ще два і вся кипячка з твого закопу зійде до мого.

— Бери її собі! Дай Боже, щоб ти до віку лиш тільки мав, що є в моїм заkopі!

Нута жартував, а Йойна в цілого серця бажав йому того, що говорив. А тимчасом доля инакше жартувала собі з них обох. Не минули два дні, коли в Нутовім заkopі на горбі показала ся кипячка. Нута перший справляв полуйку і нас запросив на гостину. Йойна мало не стік ся зо злости.

— Ай вай! Що я наробив! По що мені було кидати свої ями! — кричав він рвучи на собі пейси. — Я був би тепер мав кипячку, а так сей тrefняк вибере всю! Їго яма глyбша, то з мого ґрунту вся стече до него.

— Не бійте ся, Йойно, — мовив я, — коли у Нути показала ся, то і у вас буде. Викопав він дванацять сяженів, то ви викопліть чотирнацять, то тоді з його закопу буде течи до вашого.

— Правда ваша, Івануню, правда ваша! — скрикнув Йойна, — Ану, хлопці! Покидайте ті нові закопи, вертаймо до старих.

— Слухайте, Йойно, — мовив я до него. — Не так ви зробіть. Лишіть одну компанію тут, нехай коплять тут один заkop, а одні нехай ідуть там.

— Добре мовите, Івануню, добре мовите! — лебедів Йойна. — Лиш ви мені все так файно радьте, то вже як у нас кипячка покаже ся, то я вам таку полуйку справлю, таку полуйку, що аж!...

— Та вже ми надіємо ся, що ви не будете такі... кривди нам не робите. Адже ви бачили, яку Нута полуйку справляв.

— Що Нута? До чого Нута? Нута капцан, парх, паскідник! Що він розуміє! Я ще надію ся побачити, як він буде тікати відси з торбами!

А Нута тимчасом черпає із своєї ями киячку тай черпає, денно по двацять бочок відвозить до дестилярні. А Йойна стоїть перед своєю кошарою, рахує бочки та аж дусить ся, аж зубами скрегоче зі злости та з зависти. У Нути коло кошари гармідер, крик, повно Жидів, фір з возами і кіньми, а у Йойни пусто та сумно, тільки чути скрип корби, що двигает кибель повний сухого лепу, та писк млинка, що жене до ями сьвіже повітре.

— Йойне, — кричить із за паркана Нута.

— Що є? — відгукує Йойна.

— Чи то правда, що ти завтра забиваєш свою яму?

— Дай Боже, щоб твоє слово було сказане в щасливий час!

— Бо я хотів тобі щось сказати.

— А що таке?

— Як завтра не забеш, то продай її мені.

— Дави ся своєю.

— Ни, чого гніваєш ся? Я тобі зверну кошт і дам пять шісток відчипного.

— Щоб тобі язик відчепив ся від твого тrefного рота!

— А знаєш що, Йойне?

— Не потребую знати.

— Я виджу, що ти добрий чоловік. Як законлеш усі свої гроші, то приходи до мене за касиєра.

— А ти як будеш жебраком, то приходи до мене два рази на тиждень, за кожним разом дістанеш феника.

— Добре, Йойно! Запам'ятаю собі те, а ти запам'ятай собі те, що я сказав. І пам'ятай, як будеш продавати закопи, то вже по сусідству удай ся до мене першого. Добре заплачу.

— Щоб ти не дочекав платити, а я брати від тебе! — кричав розлючений Йойна і тікав до своєї кошари.

IV.

І сим разом Нутові жарти мали справдити ся. Отся пересварка була в четвер, а в п'ятницю по полудни роблю я шахту в ямі, чую — сопух підходить, робить ся чим раз густійший, сильнійший, починає мені памороки забивати. Дзвоню я до того, що при млинку, щоби дув що сили.

— А що там, Івануню! — кричить з гори Йойна, — є сопух?

— Та є.

— А слинить ся яма?

— Ні, не видно.

— А не булькоче нічого?

— Ні не чути.

Тут йому говорю, а тут дивись! Що вдарю дзюбаком у глину, а з під дзюбака: пшш! Сопух іде, мов із ковальського міха дуг. А далі починає проступати таке мов піна, мов бульки.

— Е, — думаю собі, — буде завтра полуйка! Або ні, ще сьогодні буде. Але не Йойна дасть нам її. Добре, що у него швидко ша-

бає заходить! Зробимо ми собі полуїку самі, та таку, що буде що споминати.

Тут собі міркую, а тут прислухую ся. А підо мною немов щось живе в землі рушаєть ся, булькоче, клекоче, здаєть ся: ось-ось бухне і залле мене. А сопух дусить мене, хоч той при млинку працює з усеї сили.

Став я, міркую, що тут діяти, а Йойна вже кричить з гори:

— Ну, Івануню, чого ти стоїш?

— Бо змучив ся і сопух дусить.

— Може слинить ся?

— Та де там слинить ся.

— А може булькоче?

— Та булькоче, булькоче.

— Ой, чи на правду? Ну Івануню, кажи!

— Та булькоче, але мені в животі, бо пісно обідав сьогодні.

— А бодай ти жартував, а не хорував! Ну, ну, дзюбай, дзюбай, нехай кибель не чекає.

— Щоб ти там закаменів, Жидюго! — подумав я собі. А тут чую, що коли дзюбну ще раз порядно у дно ями, то готова відразу кипячка бухнути. Розуміє ся, Жид побачить се, наробить гомону, поставить варту і наша полуїка пропала, дістанемо те, що Жидови з носа капне. А мені дуже сего не хотіло ся. От я взяв ся дзюбати землю, але не з дна, тільки з боків ями. Ба, та бо й тут усюди з під дзюбака: пшш! та пшш! Що за диво! Відразу немов десь пудами пригнало ту кипячку, так і чути, що з усіх боків претє ся і тиснеєть ся до ями. То вже я то сьак то так нипаю та шолóпаю, щоб дотягти до вечера, а все подаю до ведра саму суху глину, без сліду кипячки. Далі почала й моя лямпа пчихати. Сопуху в ямі за-

надто багато. У мене голова хоч і яка міцна, а також почала нестаткувати. Сьвіт крутиться, по перед очима зачинають бігати колеса зразу зелені, далі червоні, в горлі нудить, мов би там застромляв хто суху ложку — ні, довше не видержу! Дзвоню я, щоб тягли мене до гори.

— Ни, Івануню, — кричить Йойна з гори, — а що там?

— Тягніть до гори, мені не добре! — кричу я. І вхопивши обіруч дзюбак я що сили застав його в ослизлу вже від кипячки глину на дні ями, а до кінця ручки привязав тонкий, а міцний шнур, що був у мене за поясом про всяку пригоду.

— Тягніть! — кричу ще раз.

Потягли мене до гори. Коли тягли, я помаленьку розпускав той шнур із за пояса, а кінець його привязав до сучка цямрини вже при самім краю ями. В ямі темно, їм з гори сего не видно, а я собі своє знаю.

Витягли мене, і я відразу повалив ся на землю мов неживий.

— Ой, ой, — скрикнув Йойна, — він заморочений! Івануню! Івануню! Що тобі є? Чи чуєш мене?

Я чую добре, але вдаю зовсім небіжчика. Надув ся, посинів. Жид аж руками об поли вдарив ся.

— Ай, ай! Ратуйте! Відтирайте! Води!

— Горівки! — крикнув той, що був при млинку.

Йойна кинув ся видобувати зі своєї торби горівку. Поки мене терли та оживлювали та покріпляли, то вже почало смеркати ся. Мені тільки того треба.

— Ну, що, Івануню, — допитує мене Йойна клячучи надо мною з горівкою, — є там що в ямі?

— А дідько є лабятий! Заморока тай годі.

— А кипячки нема?

— А най вона тобі вся скипить і ти сам з нею!

— Ни, ни, по що то таке говорити? То преці дар божий.

— Дідьчий, не божий! Ще нічого нема, а я ледво душі не загубив.

— Ни, але як гадаєш, буде що?

— Та певно, що буде, але ще не знати, коли. Сопух є, але кипячки не чути.

— Вона підійде, Івануню, вона підійде, — радісно говорить Жид.

— Сама не підійде. Треба прокопати ще зо сяжень, то може буде.

— Йой! — скрикнув Йойна, мов ужалений. — Ще зо сяжень? А я гадав сьогодні на ніч забивати.

— Та можеш собі забивати, коли хочеш. Але з того такий буде пожиток, що в ямі набере ся тільки сопуху, що завтра треба буде до полудня двома млинками добре працювати, поки там чоловік буде міг показати носа в долину.

Йойна стояв ні в сих ні в тих. Ним аж теліпало щось, аж біла лихорадка з великої нетерплячки, але з другого боку він знав добре, що я також не привик говорити на вітер. Ще хвильку він пробував змагати ся.

— Ей, Івануню, а не дуриш ти мене?

— Ну, то лізь сам у яму та переконай ся!

— Ни, ни, та я нічого! Хіба я що? Нехай буде так, як ви мовите! То по вашому ще нині нема що забивати її?

— Власне треба лишити отворену, щоби виходив сопух. До кипячки ще не близько.

— Але ви тут ночуйте! Ануж би в ночі кипячка вибухла? А як би щось до чогось, чуєте, Івануню, дайте мені знати!

— Та вже ви, Йойно, не бійтеся, — мовлять ріпники. — Іван хоч би хотів піти, то не піде нікуди, бо слабий.

— Але ви не лишайте його самого.

— Що, і ми всі мали би тут ночувати коло вашої ями? А нехай вона западеться ся вам! А деж то хто бачив таке, щоби ріпник маючи гроші в кишені не пішов погуляти собі? Чуєте, он у Мендльовім бараці вже грає музика. Давайте гроші!

— Ні, — мовить Йойна. — Знаєте що, любі мої, ночуйте ви тут нині! Я вам завтра виплачу, не буду питати, що шабас. А нині я вам не дам нічого, щоб вас не кортіло на гуляне. Принесіть собі тут хліба, горівки, ковбаси, — я зараз накажу Мендлеви, щоби прислав вам усього досить, а самі не ходіть нікуди. Прошу вас, уже сю ніч не відходіть нікуди. Припильнуйте мені сеї ями! Мені все здається, що сеї ночі тут буде щось. А як би, нівроки, що до чого, то прошу вас, хоч би о півночі, зараз дайте мені знати.

Він говорив, дроботів, гладив нас по під бороди, відходив і знов вертав, і просив і підлещував ся. Видно було, що страх йому не хотіло ся відходити від ями. Що хвиля ставав над нею, вдивляв ся в її темне гирло, нюхав важкий нафтовий сопух, що валив із неї клу-

бами, а все прислухував ся, чи не булькоче що в її нутрі. Аж тряс ся, щоб узяти лямпу і при її сьвітлі заглянути в нутро ями, але се була небезпечна забава, міг зробити ся вибух. Я все ще лежав ніби то недужий на околоті соломи, що розпростертий у куті кошари служив за постіль для того, хто ночував коло ями. Лежу і потерпаю: ануж дідьча кипячка бухне в тій хвилі, засичить, заклекотить і забулькоче. Кілька разів мені навіть причував ся той клекіт, але все те була мана. Врешті якось не якось Йойна пішов. На небі замиготіла перша зірниця, йому пора була засідати на шабас. Я встав із свого околата і проводив його очима аж геть долі вулицею. Він жив з жінкою і дітьми в селі, доброї чверть милі від ями.

Ну, пішов! Щез! Тепер уже певно не верне...

V.

— Гей, хлопці! — скрикнув я до своїх ріпників. — Сюди! До мене!

— А що там?

— Буде полуйка.

— Коли?

— Зараз.

— Як то зараз? Хиба є кипячка?

— Нема ще, але як я захочу, то зараз буде. Біжіть котрий до Нути. Здасть ся, він ще є в кошарі.

— Я чув його, ще там щось гаркотить іс своїм касиєром, — potwierдив один ріпник.

— Біжіть до него, кличте його сюди, а так, щоби ніхто не знав, по що.

Поки там один скочив, перекинув ся мов собака через паркан і побіг шукати Нути, я на помацки поліз до ями.

— Хлопці! Два вас до мене! Держіть мене за ноги! А міцно!

Вони не говорячи ані слова вхопили мене за ноги. Тоді я звисивши ся головою в низ у яму, а за головою поповзши й цілим животом, налапав на сучку цямрини кінець того шнура, що почепив там, коли мене витягали на верх. Сопух із ями дусив мене, але мені се байдуже. Обвивши собі той шнурок міцно довкола руки я шепнув своїм хлопцям:

— Тягніть мене!

Потягли. Я міцно торгнув шнуром, підняв дзюбак, що був застромлений у землю на дні ями, його вістре — я чув се — відвалило там добрий кусень глини. І в тій хвилі в ямі засвистало, засичало, зашипіло мов пів копи лютих гадюк, а далі забулькотіло, заклекотіло, мов окріп у великій казані. Мої товариші зрозуміли.

— Кипячка!

В тій хвилі вбіг Нута до кошари.

— Ни, що тут чувати?

Слухайте, Нуто!

Він не довго й надслухував.

— Ни, нівроку, нівроку! — сказав він якось так, мов раптом дістав велику оскомину.

— А чого ви мене кликали?

— Не знаєте чого? Адже се наша полуїнка. Купіть собі її.

— А!

Він скрикнув се так радісно, немов знайшов на дорозі цілу сотку.

— Добре.

— По чому даєте?

— Як звичайно: десятка за бочку.

— Кілько маєте бочок порожніх?

— Ті що на возах -- усі двадцять порожні.

Моя яма нині вичерпала ся; я забив її.

— Добре. Ладьте гроші. А ми, хлопці, до роботи!

Зараз мої хлопці кинули ся, розібрали одно перило паркана, прикотили віз з бочкою, вложили в відро тяжкий камінь і спустили його в яму. Недалеко й ішло в низ! За хвилину вернуло назад повне. Зараз ми від Нути принесли ще три ведра, почепили всі чотири на один вал на дві линви і давай черпати. За пів години бочка повна — назад з нею на Нутів ґрунт! Сьвіжу сюди! За пів години і ся повна — назад з нею! Сьвіжу сюди!...

Попрацювали ми отак до самого рана. Нута не сидів при нас, але єго касиєр відправивши свого сторожа сам сидів цілу ніч у своїй кошарі. Ще не сьвіт, не зоря, а всі двадцять бочок Нутових були повні. Тоді ми паркани назад поставили, сліди позагрібали, в своїй кошарі зробили порядок, а діставши кожний, як нас було вісім, по двадцять і п'ять ринських на руку, а надто ще десятку на почесне, полягали спати, мов і ніде нічого.

Ледво ми хвиличку полежали, не встигли й задрімати, аж біжить наш Йойна.

— Що тут чувати? — то були перші його слова. І не чекаючи відповіді він просто біжить до ями. Не потребував і заглядати до неї:

корби, ливви, всі цямрини, все було чорне, все так і капало від кипячки.

— Іване! Іване! — крикнув він не своїм голосом, торгаючи мене за плече.

— А що там? — буркнув я мов з про-
соня, хоч я не спав і чув усе добре.

— Ни, що тут стало ся?

— Та самі бачите.

— Ё кипячка?

— А ё.

— А чого корба мокра? Чого цямрина
мокра?

— Бо вибухла і все забризкала.

— Ой, ой! Вибухла! Так міцно вибухла!

— Адіть, нас усіх обляпала.

— Вас усіх? А то як?

— То як зачало в ямі щось шипіти та свистати, аж ми побудили ся і скочили всі до ями. А в тій хвилі як не бухне кипячка, так нас усіх і обляпала.

— Ни, Івануню, то не може бути! Ви мене дурите!

— Та подивіть ся на мене, як я виглядаю!

Справді я виглядав як дідько, весь обма-
заний кипячкою. Ми в ночі про се й не поду-
мали, а тепер мусів чоловік вибріхувати ся.
Але Жид як учора був розгорячований та сам
не свій, так тепер, коли вже був певний сво-
його, був холодний, немов би обілляв його хо-
лодною водою.

— Ей, Івануню, якось то мені не вірить
ся! Я ще не чув, щоби кипячка так бухала.

— А я чув і сам на свої очі бачив.

Тим часом у кошарі робило ся чим раз
виднійше і видно було сліди свіжо розритої
землі перемішаної з кипячкою і сліди коліс, що

вели аж до Нутового паркану. Йойна мало не пожирав очима ті сліди.

— Івануню, а то що за сліди?

— Які сліди?

— Та от, так як би вози заїздили і виїздили з кошари.

— Ще може й кінські копита побачите? Певно дідько чвіркою заїздив і вам масток у яму кинув.

— Ні, Івануню, не жартуй! Що то за сліди?

— Та то від наших тачок сліди. Ми ще вчора вечір вивозили леп із кошари.

— Ага! Ну, алеж бо тут усюди кипячки накапано!

— Та що вам, Йойно, привиджує ся? Чого ви чіпаєте ся? Накапано, бо з ями бухло та накапало. Аджеж ми вашу нафту не закрали. Візьміть її собі! Он там вам її певно повна яма.

— А може ви й закрали, Івануню, га? Знаєте, я не хочу вам сказати злого слова, але мені здаєть ся, що ви вже троха черпали її?

— Ага! — скрикнули ріпники, що лежачи в кошарі і доси мовчки прислухували ся тій розмові. — Тепер ми вас розуміємо, Йойно! Ви заговорюєте так, щоби не дати нам полуйки.

— Певно, що не дам! — скрикнув нараз Йойна, аж підскачивши з пересердя. — За що маю дати? Ви самі взяли собі. Ви не дали мені знати! Ви обікрали мене! Ви цілу ніч черпали мою кипячку! Івалт! Злодії! Івалт! Розбійники! Що я маю робити?

Йойна зачав кричати і скакати по кошарі мов божевільний.

— Будьте тихо, Йойно, — промовили ми до него помалу, але з притиском. — Будьте тихо,

бо вам буде гірше. Де маєте хоч одного свідка на те, що говорите?

— Я знайду!

— Як знайдете, тоді говоріть. Скаржте нас до суду. А тепер будьте тихо! І заплатіть нам за роботу.

— Заплатити? За що я вам буду платити? Ви обікрали, обрабували мене, а я ще маю вам платити?

Сего було для нас за багато. Бачу, що мої хлопці зуби закусують, а се злий знак. Коли чоловік натще, а зуби закусують, то стережись його.

— Хлопці, — мовлю до них. — Будьте спокійні. Йойна жартує.

Але Йойні не до жартів. Його очі мов миши раз у раз бігають за слідами коліс із кошари до паркана і назад. Далі він не витримав, скочив з кошари, мов кіт видрапав ся на паркан і зирнув на той бік.

— Ай, ай! А тут що! А тут що! — скрикнув він і вхопив себе за пейси і в тій хвилі як довгий гримнув із паркана.

— Та що там, Йойно?

— Я зараз біжу до Дрогобича! Даю знати до криміналу. Пішлю по шандарів. Се крадіж! Се розбій на гладкій дорозі. Таж там як на долоні видно цілий гостинець, куди мою кипячку возили. Цілі калужі накапано.

— Не робіть із себе дурня, Йойно! Адже при вас учора Нута возив кипячку — свою, не вашу. Ще як раз під парканом одна бочка трісла. Ви самі бачили, самі сьміяли ся! — Так говорили Йойні ріпники. Але Йойна не переставав йойкати і вайкати.

— Слухайте, Йойно, — мовив я до него, коли він увійшов до кошари, — не шукайте собі напасти на нас. Заплатіть нам за роботу, дайте нам за полуїку, що нам належить ся і розстанемо ся по доброму.

— Розстанемо ся?

— Ну, та певно! — скрикнули рішники. — Коли ви ні за що, ні про що позлодіяли нас, то ми у вас довше не будемо робити. Шукайте собі иньших робітників.

— Овва! І знайду! — скрикнув Йойна.

С тяжким болем серця він виплатив нам наш заробіток, ще з пів години ми мусіли торгувати ся з ним за полуїку і ледво видерли її у него, мов собаці з зубів і тоді попрощали ся з ним.

— Бувайте здорові, Йойно! Дай вам Боже, щоб та яма була така щедра для вас, як ви для нас! — крикнув йому один на відхіднім.

— І щоб ви не дочекали більше нікому полуїки давати! — поправив другий.

А Йойна все ще стояв у кошарі, вайкотів по тихо і з острахом та цікавістю вдивляв ся в недобре затерті сліди, що вели з его кошари до Нутового паркана.

VI.

Чи не сьміха? Як йому заклили рішники, так усе до разу з ним стало ся!

Цілий той шабас нинав Йойна, муркотів, цмокав, йойкав, а далі зібрав ся і рушив до рабіна. Заскаржив Нуту. А я у Нути став на роботу, то все знаю від него самого. Заскаржив Нуту у рабіна, що сей обікрав його, а Нута собі байдуже. Сьмієть ся. Що йому рабін

зробить? Він за нашу полуйку взяв чистих п'ять соток і що йому біда зробить!

Почав Йойна на вулиці чіпати ся Нути, почав кидати ся на него зовсім без пам'яті. Видно було, що чоловік помалу з глузду зсуває ся. А все одно торочить: обікрали мене! обрабували мене!

Та бо й яма, в котрій показала ся кипячка, зробила йому збітка. Йойна наняв нових робітників, почали черпати, начерпали щось п'ять бочок кипячки, тай годі. Забив Йойна яму, переждав день — пусто, переждав другий — пусто. А у Нути, хоч яма плитша, кипячка йде та йде. Я роблячи у Нути бачу бувало, як Йойна ходить коло своєї кошари, розводить руками, муркоче щось, стає і знов бігає і заглядає до ями і сам не знає, що з собою діяти. Нераз аж язик мене свербить, щоб закрити собі з него, але знов і жаль мені його стане. Ми справді трохи скривдили його. Але хтож знав, що яма так живо вичерпаєть ся?

— Йойно, — мовлю раз до него з за паркана.

Він аж зверг ся, почувши мій голос, немов би хто наглим вистрілом пробудив його зо сну.

— Не бійте ся! Се я, Іван.

— Ни, чого тобі треба?

— Послухайте ви мене, Йойно, — мовлю йому щиро, — покиньте ви тепер сю яму, копліть он там у долині.

Він не відповів нічого, але справді послунав мене. Другого дня його робітники забили сю нещасну яму і взяли ся до тої, що була розпочата в долині. Працювали коло неї кілька день. Здавало ся, що Йойна успокоїв ся тро-

ха, тільки очі єго блищали якимсь несамо-
вним огнем, а на вулиці коли йшов, то не пі-
знавав нікого.

Аж одного дня чуємо: крик коло Йойно-
вої ями. Ріпники покинули роботу і кличуть
Йойну. А він як раз тоді сидів чи може дрі-
мав у тій самій кошарі, де ми зробили собі
полуйку.

— Господару! Господару! — кричать рі-
пники з долини. — А ходіть сюди!

Було саме полудне. Ми спочивали, в ямі
не було нікого, то ми почувши крик повибігали
з кошари.

— Ого, — мовлю я, — у Йойни сьогодні
полуйка буде!

Саме в тій хвилі вибіг Йойна з кошари і
мабуть почув мої слова, бо біжучи крикнув у
наш бік:

— Ага, чорта з'їсте, не полуйку!

Ми зареготали ся, повилазили на паркан
і дивимо ся, що буде. А Йойна ще не добіг до
ями і кричить з далека:

— А що, є кипячка?

— Є.

— А не бухає?

— Ні.

— А богато?

— Та вже пів ями.

І на пів жартом, на пів радісно один додав:

— Але то полуйка буде!

В тій хвилі Йойна зовсім сказив ся. Він
кинув ся на бідного ріпника тай лус його в лице!

— Ось тобі полуйка! А драби! А розбій-
ники! І ви хочете мене обікрасти? Не дам! Не
дам! Нічого не дам!

І він у якійсь шаленій нетямі кинув ся до ями і розхрестивши руки припав ниць, щоб закрити собою те жерело свого богацтва. Гирло ями було досить вузьке. Він оперши ся колінами на одній цямрині і вхопивши розхрещеними руками обі сумежні, заслонював собою яму, немов хтось хотів відібрати її у него, і все кричав :

— Не дам! Нічого не дам! Гвалт! Ратуйте! Розбійники!

Почали збігати ся люде з усіх боків, а побачивши Йойну над ямою і не розуміючи, чого він хоче, думали, що стало ся якесь нещастє, що хтось упав до ями або задусив ся. А в мні аж серце застигло.

— Хлопці! — скрикнув я до ріпників, що стояли довкола ями. — Він здурів! Відтягніть його від ями! Живо!

— А нехай його дідько візьме! — буркнув не рушаючи ся з місця той, що дістав невинно ляпаса.

І в тій хвилі Йойна отуманілий від замороки, що валила з ями, вхопив ся обома руками за груди, бо йому не ставало духу, а стративши підпору тільки мигнув, замахав патиноками і мов галушка булькнув у яму. Кипячка, що мала дати йому богацтво, дала йому смерть. А полуйки своїм ріпникам таки вже не дав.

Його витягли аж за три дни, бо до ями через замороку не можна було досягнути.

Р І П Н И К.^{*)}

I.

— Іване, Іваночку, соколе мій дорогий!

— Чого хочеш?

— Та бо ти такий тепер острій, непри-
вітний якийсь...

— Говори, чого потребуєш?

Осінний вітер шумів і свистів по вузких
вуличках Борислава і розмітував мокру глину,
свіжо за дня видобуту з ям. Ніч була темна.

— Ну, доки тут буду чекати на твою бе-
сїду? Говори, чого викликала мене сюди на ву-
лицю в такий вітер?

— Я хотїла поговорити с тобою так... як
давнійше бувало... знаєш, у селї.

— Отто! Знайшла час і місце! Говори
швидше, чого тобі треба! Не бачиш, я весь
продрог!

— Бачу, бачу! (Її голос дригав і вся во-
на продрогла далеко гірше від Івана). Іване,—
ти, бачу, вже не любиш мене... бодай не так.
як давнійше.

^{*)} Було друковане в «Друзь» 1877 р. і окремо відбиткою
збірці «Бориславъ». Тут друкується значно перероблене.

— Га, га, га! По чім так міркуєш?

— А тота Ганка круглолиця... Ти з нею що вечір водиш ся...

— Цу на тебе! Я з нею!... Сама за мною бігає. Хибаж їй забороню, коли сама тягає ся за мною?

— А мені по що заборонюєш?

— Е, ти все себе сунеш на перед! Чого тобі треба? Хибує тобі чого? Скажи, ти знаєш, я ніколи не відмовляв тобі помочи в нужді.

Дівчина зітхнула.

— В нужді! Боже, як би ти бачив мою нужду!... Та що там... Одного мені бракує, Іваночку.

— Чого?

— Тебе.

— Адже ось бачиш мене.

— Та що з того! Коли серце твоє до мене не горне ся! Коли ти забув мене, не любиш мене! З тобою я-б ніякої нужди не бояла ся. Для тебе-б усяке лихо перенесла...

— Ет, дурна ти, — перервав їй Іван, — дурна тай годі. Гадаєш, що я за Ганкою гину, а мені Ганка й не в голові.

Потім зблизивши ся до неї і пригортаючи її до себе, він додав м'якшим, тихійшим голосом:

— Не бій ся, Фрузю! Я тебе не забуду! Тямиш, як я присягав ся тобі — там, під липою! Пан Біг се чув і він мені свідок. Ще троха потерпімо обое... Хибаж я не знаю, що тобі важко? Алеж бо й мені не легко. Ще пару неділь... Але тепер успокій ся. Час до хати. Ти вся трусиш ся, ти промерзла... Ходи зо мною сюди, до шинку. Ходи, обігрієш ся. Адже тобі далеко до нічлігу.

— Табо я...

— Нічого не балакай, ходи!

І він майже силоміць затаг її до шинку, в котрім було повно народа, робітників і робітниць, повно гамору, задухи, сонуху від зароплених сорочок та полотнянок, голосного реготу і запаху горівки. Ніхто не звертав на них уваги. Обоє сіли коло стола, близько печи, а Фрузя цікаво поводи́ла очима довкола, чи нема в шинку Ганки, її найтяжшого ворога, її супірницї в Івановім серці. Ганки не було і вона відітхнула свободнійше. Випивши чарку вишнівки і обігрівши ся вона говорила весело, згадувала село і знайомих, а в кінці прихиливши Іванову голову до себе прошептала;

— А в мене новина.

— Яка новина?

— Надїю ся гостя.

— Гостя? Якого?

— Ану, вгадай.

— Я? Відки я маю знати, хто до тебе в гостї наладив ся?

— Повинен знати.

— Повинен? Тьфу, а се що за гість такий?

— Ах ти недогадливий!

І вона поторгала його за вухо, всьміхаючись.

— Сеж дитина! Твоя дитина, Іване!

Вона силкувала ся вимовити ті слова свободно, весело, але їй не стало духу ані голосу. Серце забило ся, затріпало ся в грудях. Вона знала, що від того, як прийме Іван сю звістку, залежить дуже багато, може навіть ціле житє її. І вона, від коли почула себе матірю, найдужше бояла ся сеї хвилі, коли їй доведеть ся сказати про се Іванови. Що то скаже він? А тепер, коли слово рекло ся, вона сиділа бліда,

залякана, мов винувата якимсь тяжким гріхом, мов ждала від него якогось страшного присуду.

А Іванови немов зовсім а зовсім байдуже. Він відвернув голову, підняв очі до стелі і почав по тихонько свистати, а потім зирнувши на Фрузю, запитав її мов з нехотя:

— Ну, що, випеш іще порційку?

— Ні, не хочу, — відповіла дівчина ледво чутно.

Іван замовив собі склянку пива і не говорив нічого. Вона сиділа мов нежива. „Все пропало! Все пропало!“ вертіло ся в її голові. „Він не любить мене! Ось тут покине в тім пеклі, в тій баюрі!“

В шинку гуділо і клекотіло. Їй зробило ся душно, немов щось стискало груди. Вона встала.

— Ідеш уже?

— Іду.

Він не рушив ся з місця, не просив її підождати, а все ще вдивляв ся чогось у стелю. У Фрузії закрутили ся сльози в очах, але вона силоміць проковтнула їх.

— Добраніч тобі.

— Добраніч.

На вулиці вітер ухопив її в свої холодні обійми, торгав поли її кафтана, сипав їй у лице грудками глини, але вона не чула нічого. В її серці було ще холоднїйше, ще темнїйше, як у бориславським закаулку.

II.

На самім кінці Борислава, на пустій голотечи стояв великий маґазин, де складували земний віск видобутий із ям, власність Жйда

Лінденбаума. Се будинок великий, деревляний. Довкола него повно ям, а по під стінами навалено купи „лепу“ — сірого илу, видобутого з ям. Тільки вузкі стежки попротирані тачками снують ся з усіх боків поміж тими горбами до брами маґазину.

В заді, напротив брами маґазину жив сторож у двох добудованих цюпках. Ся добудова майже зовсім була схована між високими купами лепу, так, що сонце рідко коли й заглядало крізь вузкі віконця до середини. Сторож був удовець, діти, які мав, пороздавав людям на виховок, а бажаючи заробити дещо більше по над те, що платив йому Лінденбаум, віднаймав одну цюпку на нічліг робітницям, а сам вдовольняв ся одною — і так він мало що й спав у ночі, мусів вартувати, бо поліції в Бориславі тоді ще не було.

Вже пізно в ночі. Тісна, брудна і душна цюпка наповнена робітницями. Стіни голі, ледво побілені вапном по дошках, на одній наліплено якийсь образок і кавалок зеркала, в однім куті тапчан збитий з трьох дощок і прикритий сінником та плахтою, а край вікна маленький столичок на трьох високих ногах — бо вікно високо. Ось і все, що можна було добачити в хаті. Анї печі, анї кухонної посуду, анї постелі, анї скрині. На тапчані не було нікого, та за те на помості набито мов селедців у бочці якихось людських істот, що голосно, важко дишають, але в сутінку, який стоїть у хаті, подібні до одної простеленої по ділівці верстви брудного шматя, свиток, хусток та чобіт. Се нічліг робітниць. Баби, дівчата, молодиці, котрих із далеких сторін приганяє сюди недоля, натовмивши через день груди і руки при корбі

або при вибираню лепу з киблів та воску з поміж глини, тепер лежать покотом на холодній, деревляній підлозі, кулак під головою, стулені одна до одної, раз за для недостаті місця, а по друге — так буде теплійше.

Їх лица пожовклі з нужди, їх руки немов обросли глиною і земним воском, їх одіж, то позшиване лахмане, що ледве-ледво держить ся на тілі. Старі, недугами та грижею поорані лица лежать обік молодих, що ще не стратили слідів краси, хоча цвіт їх уже звялила передчасна тяжка праця і нужда і розпуста. В хаті тихо, тільки десь-колись котра сонна скрикне і розмахне руками, иньша пробуркоче якесь проклятьє, або крізь сон обійме сусідку — їй певно снить ся, що обіймає коханка. Та найрухливійше спить ота стара бабуса — колись чільна господиня в селі, а нині мало що відмінна від жебрачки. За дня з неї роботи не багато, сили в старих костях нема й за дитину, от хіба сидить у куті кошари та перебирає леп видобутий із ями. За те їй платять три шістки денно, вона й за се Богу дякує. Але за те в ночі вона немов оживає. Здаєть ся, що тоді воскресає в її душі ціле житє, проведене в кращих відносинах. Вона захриплим голосом муркоче свої дівочі, давно забуті співанки, потім торгає на собі курмане, немов поправляє свої вбори перед зеркалом; потім пишно похитує головою, немов бесідує з давніми сусідками і хвалить ся новими коралями; то знов поцмокує губами — смакує гріту з медом горівку. А там підуть якісь проклятьє, важке хлипане, стогнане і знов відривки пісень — і так цілу ніч. Нераз її сусідка збудить ся від тих її снів, заклине і штовхне стару в бік, щоби

спала тихо, але се не помагає нічого. Стара пробудивши ся нічогісінько не тямить, що їй снило ся, а тихо спати не може.

На маленькім столику під вікном палахкотить сьвічечка уліплена з жовтого, нечищеного земного воску. Михтить її сьвітло і блимає нерівно, кидаючи непевні блиски на сонних робітниць. Край столика сидить похилена дівчина — одинока людина в цілім будинку, котрої не бере ся сон. Її сумне, тужливе око слідить за бистрими рухами ігли. Вона шиє сороччину — малесеньку-малесеньку, — шиє пильно по ночах, бо в день иньша робота.

— Мовив, що Ганка йому не в голові — снує вона невеселі думки. — Може се й правда. Ба, алеж того не мовив, чи любить мене, чи ні. Тай по що мовити? Хіба я сама не бачу? Ні, не любить він мене, не думає про мене! Він забув свою присягу, хоч словами й згадує її. Що слова? Вітер тай годі. А Пан Біг з неба не злізе, палицею бити не буде. Так він думає собі і певно в кулак сьмієть ся з мене. Сьмієть ся з дурної, що задля него покинула батька, матір, хату, що віддала йому свою добру славу. Все, все я віддала йому, покинула задля него! А тепер, коли вже нема що більше взяти з мене, я йому непотрібна, ненависна!

І в її очах знов закрутили ся сльози, та тепер вона не зупиняла, не ковтала їх і вони полили ся рясними капками на її шитво.

— Боже, Боже! за які гріхи ти так тяжко покарав мене? — простогнало її змучене серце.

Ігла зупинила ся. Фрузя, сама не знаючи чого, вдивляла ся в полумя нафтівки. Синій дим піднімав ся поверх полумя і стояв густим ту-

маном під стелею. У неї боліла голова. На дворі свистав вітер, віяв крізь шпари до хати і обдавав її холодом.

Фрузя виплакала ся і їй зробило ся лекше.

— Ні, він любить мене. Я би вмерла, як би він перестав мене любити. І щож я йому зробила такого, щоби мав забути мене? Тай що я зробила би без него з маленькою дитиною, котра не за довго прийде на світ, з тим непрошеним гостем, перед котрим не можна замкнути дверей?

Правда, Фрузя не знала також, що буде робити з ним, з Іваном, коли появиться ся дитина. Аджеж бачила, як він сквасив ся і відвернув ся почувши, що вона надіє ся дитини. Знала, що грошей у него нема, що він день у день на роботі і для неї самої не лишає ся ніщо крім шпиталю. Вона бачила се все ясно ще перед годиною, коли скулившись і цокочучи зубами йшла з шинку до сеї хати. Але тепер вона не думала про се. Їй було страшно думати про се і як той, що потапає, хапаєть ся за прутик, за стебелину, так вона вхопила ся за ту думку: коби він любив мене! Коби він був при мні! З ним мені нічого не страшно; він на все знайде раду!

Вона самохіть дурила себе тою думкою, вмовляла її в себе і тепер була майже певна, що все воно так і буде. Мусить бути! Хiba би Бога над ними не було! Аджеж вона не даром покинула задля него батька й матір, не даром набідувала ся так богато! Аджеж він не даром обіцював їй, що ще троха побідують, а потім усе буде добре, все лихо минеть ся. Що він задумує зробити? Вона не могла догадати ся, але чула, що їй на серці робить ся весело,

легко, мов тій травці, що на весну з під снігу виколіє ся на сьвіт.

Вона вдивляла ся в нафтівку, що вже ось-ось догарала і не сьвітила, а димила ся і наповнювала всю хатину чадом. Серце Фрузі било ся живо-живо. Їй здавало ся, що ігла в її руках лїтає швидко — корба крутить ся легко, скоро. Втоми, холоду ані слїду. Музика грає, блищить ся щось мов довгий, соняшний шлях посеред зеленого жита. Лоскоче щось, мов дотик мягких, любих рук... Її голова похилила ся на стіл і вона заснула.

А з далека, від Борислава доносив вітер глухі окрики і співи. То кричали і співали ріпники вийшовши з шинку. А між усіми голосами найсильніший голос Іванів виводив :

А я тебе, моя мила, не покину,
Положу тя на ліжечко, як дитину.

III.

В ранці Фрузя прокинула ся швидше від иньших робітниць. У неї болїла голова, її кидало в дрож, млоїло в нутрі, але вона й не думала про се. Умивши ся швиденько вона побігла до шинку, де мала заплачене на цілий тиждень наперед снідане — горнятко горячого молока і кусник хлїба. Але їда не йшла їй у горло. На силу випивши молоко, вона взяла хлїб за пазуху і побігла. Куди? Вона й сама не тямилася гаразд. На роботу ще було завчасно. Їй хотїлось побачити Івана, але вона знала, що ледви чи знайде його на вулиці, а де він ночував сими днями, сего не знала. І ось вона йшла

на вгад, чалапаючи по густім, липкім болоті, кулячись від вітру, бажаючи втомою і рухом заглушити неспокій, що бушував у її серці.

Борислав починав оживлювати ся. Із темних нор, із затхлих, душних та тісних халабуд вилізали брудні, заспані люде. Вони починали день прокляттями і сваркою, не мивши ся і не хрестивши ся тягли ся до шинків, а відси, випивши по келійшкови горівки, закусивши сухим хлібом і взявши за пазуху також сухого хліба, троха ковбаси або головку чеснику, ішли на роботу. В кошарах де-де теленькали дзвоники, кричали касиєри, скрипіли корби. Серединою вулиці тягли ся вози з дровами, з мішками бульби, з хлібом і иньшою поживою. А по над усім тим сіре, насуплене небо думало якусь понуру думу, а з далека зеленів високий смерековий бір на склонах Діла.

Чалапаючи вулицею Фрузя бігала очима по всіх закутинах, заглядала в отворені двері шинків, у знайомі кошари, але Івана не було ніде. На закруті не далеко гостинниці Кирицького, що була головним осередком робітницького життя і нічних гулянок, вона здибала Ганку. Се була дівчина з того самого села, що Фрузя й Іван. Здорова, червонолиця, з витріщеними очима і грубими губами вона була правдивим силачем супроти худої, помарнілої Фрузі. Несучи на коромислі коновки з водою вона твердо ступала по розмоклій глині босими, червоними ногами. Її чорні коси були обвиті довкола голови, а чорні, блискучі очі сьміяли ся здоровлєм і силою, котрої, видно, ніколи не підгризав червак ніякої внутрішньої гризоти. Се була одна з тих грубих натур, у котрих душі не доколупаєш ся. Хоч у бідности і в тяж-

кій праці, вони не знають властиво біди, не знають того горя, яке пливе з несповнених бажань, з незаспокоєного чуття, з незгоди між волею і силою. Вони, здається, сотворені для тяжкої праці, як віл до ярма; їх горе починається аж тоді, коли не стане їх, звичайно залізного, здоровля.

Фрузя ще з давна не любила Ганки, а тепер, коли бачила, як Іван при ній робить ся веселим, жартує, танцює з нею, вона ненавиділа її з цілого серця. Вчорашні Іванові слова, що Ганка сама тягає ся за ним, мов окріп заклекотіли в її серці.

— Слухай ти, Ганко, — сказала вона не витаючи ся і підходячи близько до неї.

— А чого тобі від мене треба?

— Ти у Кирицького на службі?

— А так, уже четвертий день.

— А був там мій Іван учора?

— Твій Іван? Який твій Іван? — з наругою промовила Ганка.

— Сама знаєш, який! — мовила Фрузя дусячи в собі злість.

— Такий він твій, як і мій. Навіть мій більше, бо тебе не хоче й на очі бачити, а з мною йому весело.

— Брешеш, помийнице! — крикнула Фрузя. — Брешеш, брешеш! Не сьмій мені волочити ся за ним! Він сам казав, що ти за ним волочиш ся. Слухай, коли я тебе ще раз побачу з ним, то тобі очі видру.

— Дри ся по стінах, ти опудало! Чого ти мене чіпаєш ся?

— Не сьмій! Не сьмій! — кричала Фрузя ледво дишучи. — Не сьмій мені баламутити його!

— Отжеж посьмію і що мені зробиш? І вчора я була з ним і сьогодні буду і коли мені схочеться, то буду. А ти хоч трісни зо злости, то мені байдуже.

Фрузя не тямлячи сама себе кинула ся на Ганку з кулаками, але ся лиш раз замахнула коновкою і обіллала її цілим валом води.

Зареготали ся ріпники, що купою стояли на вулиці і слухали сеї голосної розмови двох супірниць.

— Добре, Ганко! Скупай її! Нехай не буде така горяча! — кричали одні.

— Ану, Фрузько, хап її за коси! Як вона тобі сьміє парубка вібдивати? — піддратовували другі.

Фрузя сама себе не тямлячи зо встиду і з пересердя. Вона була вся мокра і трясла ся з холоду, але про те пересердя взяло верх. Вона кинула ся на Ганку і вхопивши її за коси почала торгати і бити. Ганка все ще держачи коромисло з коновками на плечех, хвилию була безпомічна, не знала, чи держати коромисло, чи боронити ся. Та швидко надумала ся, пустила коромисло і вільною рукою вдарила Фрузю в груди так сильно, що ся відразу звалила ся з ніг і пустила її коси.

— Га, га, га! — реготали ся ріпники. — От дівка, як жовняр! От так її!

— Іване, — кричали иньші на Івана, що власне йшов із шинку. — А ходи но сюди! Побачиш комедію.

— Та що там? — мовив Іван.

— Ходи, тут дві дівчині із за тебе мало собі віку не вкортять. Ходи, хоч подиви ся! От то щасливий парубок, що дівки за него бють ся.

Іван наблизився і зараз порозумів, що дієть ся.

— Ганко, — мовив він грізно, — що ти робиш?

— Ади, — закричала Ганка. — Отсе опу-дало чогось мене чіпаєть ся. На дорозі мене перейшла тай побліку з мене робить.

Фрузя ледво дихаючи підняла ся з землі. У неї боліло в грудях, дух запирало.

— Іване, — промовила вона.

— А йди собі до дідька, — буркнув Іван. — Чого ти лізеш до мене, ще й на вулиці публіку вирабляєш? От іди та перебери ся, ади, ти вся мокра.

— Се я її хлюпнула, щоб їй залляти оту широку хавку, — насміхала ся Ганка. — Нехай на другий раз знає, як мене зачіпати.

І вхопивши коновки на коромисло вона побігла геть. Так само Іван плюнувши з пересердя відвернув ся і пішов разом з иньшими рішниками до своєї роботи. Фрузя лишила ся сама. Вона вся тремтіла, чула себе безсильною, нещасною, самою на всьім сьвіті. По що їй жити? Адже тепер їй усе ясно, тепер нема ніякого сумніву, ніякої надії. Не знаючи як і коли, вона зайшла до своєї кватири, скинула з себе мокру одіж, передягла ся, але замість іти на роботу лягла на своїм тапчані і лежала злегка стогнучи. В будинку не було нікого. Вона чула страшенний біль голови, страшенну втому в цілім тілі. Її палила спрага, вона ледво не ледво зволікла ся з постелі, принесла собі води, напилa ся і обвила голову мокрим рушником. Лягла потім і заснула.

IV.

Вечером того дня Іван вступив до Кирніцького на склянку пива. Ганка поставила перед ним замовлене пиво і пішла не кажучи й слова. Іван також не зважав на неї і п'ючи пиво звільна сидів і не то дрімав, не то думав щось. Ганка кілька разів проходила поуз него, зиркала з під лоба, видно було, що хотіла би зачепити його, але не зачіпала. Аж коли Іван замовив другу склянку, вона ставлячи її на столі промовила їдко, з нехотя:

— Ну, а деж твоя тота?

— Яка тота?

— Ну, твоя наречена?

— Моя наречена? Не маю ніякої.

— Говори, бреши! А Фрузька що? Вона поводить ся вже не як наречена, а як твоя жінка. „Не сьмій мені мого Івана баламутити!“

— Ха, ха, ха! — засьміяв ся Іван, але силувано, як то кажуть, на кутні зуби.

— Скажи їй, — говорила Ганка швидко і гнівно — нехай мене не зачіпає. Я не її помийниця! Я не її підвладна. А як мене ще раз зачепить, то я не буду дивити ся на її пісню фігуру, але розпосочу, зуби вибію, нехай знає! Розумієш?

— Та відчепи ся ти від мене! — мовив Іван. — Говори їй сама, що їй маєш сказати. Се між вами рахунок, а мені дайте чисту годину.

Ганка відійшла. Іван сидів і пив пиво. Та ось до шинку прийшла ціла ватага ріпни-

ків. Побачивши Івана вони почали жартувати з него :

— А! Іване! Чуємо, що покидаєш Борислав.

— Я? Ані мені снить ся.

— Що жениш ся з Фрузею і йдеш на її отцеву.

— Чи ви подуріли?

— Та ти сам, видно, вдурів, коли хочеш вільне бориславське жите промінати на жите вола в ярмі.

— Хлопці! — скрикнув Іван роздратований сими словами, і гримнув склянкою до стола. — Гунцвот, хто мені се говорить!

— Та ми не від себе говоримо. Нам так оповідали ті дівки, що ночують з твоєю Фрузею. А їм вона говорила, буцім то все вже між вами умовлено.

— Чи стекла ся дівка? Що між нами умовлено? То правда, що вона кілька разів товкла мені, щоб я покинув Борислав, а я, щоб спекати ся їй, сказав їй раз: та добре, добре, ще пару неділь заждімо, а потім якось то буде. Тай тільки всеї розмови було.

— Га, га, га! — реготали ся рішники. — Добре ти сказав їй! Пару неділь заждімо, а потім якось то буде. От так, то й але! А за пару неділь буде те саме святе, що й тепер є.

— Ну, та певно. Адже Пан Біг не прийде та не зробить чуда ані для мене, ані для неї. Адже знаєте, що у мене своїх статків-маєтків нема; що зароблю, те й маю.

— Ну, Іване, а було колись, — закинув хтось із купи, що ближе знав Іванові відносини.

— Е-е-е! Чи одно то було тай з водою поплило! — мовив Іван махнувши рукою. —

Що мені з того, що батько був богач на все село? Я з того нині що маю?

— Хиба оскомину! — крикнув хтось з гурту,

— Рація! Хиба оскомину. Але оскоминою ніхто ситий не буде. Ну, а Фрузя що має? Вона то ніби говорить, що вона задля мене покинула батька і прийшла сюди, але я то знаю ліпше. Покинула, бо мусіла, бо дома тісно, у батька ще дві дівки, треба їх за муж віддавати, а тут нема з за чого. Всею маєтку — два пруги поля тай тота хатчина. То ще з пругом поля дівку хто будь візьме, у кого є свогого троха, тай ще коли дівка здорова і добра до роботи. А вже як на трьох ділити, то на таке ніхто й не подивить ся. А ще коли дівка така, як гусяче повітре, ні до охоти, ні до роботи, як ота Фрузя. Ну, що з неї за робітниця? Деся при богацтві, як би тото вбрав, як би на тото хухав, як на дитину, то може би й було до людей подібне; а при бідности, на зарібні руки взяти та оженити ся з таким, то ліпше привязати собі камінь до шиї, та в вир з берега.

— Та то правда, правда, — говорили ріпники вже не жартуючи.

В тій хвилі з за великої печі, що стояла в куті шинкової комнати, висунула ся бліда, скулена постать, що сиділа там уже кілька хвиль, всунувши ся до шинку затильними дверми з сіней і не спостережена ніким серед гамору і п'ятики. Се була Фрузя. Вона трясла ся в лихорадці, її очі блищали, уста були майже зовсім білі і потріскані від горячки. Непевним кроком вона, протискаючи ся поміж ріпників, вийшла на середину шинку і зупинивши ся перед Іваном поклонила ся йому, досягаючи рукою землі. Всі затихли і ззирали ся на неї.

— Дякую тобі, Іване, — промовила вона, — дякую за те, що ти хоч раз сказав щиро і по правді те, що думаєш. Тепер я знаю, яка передо мною дорога. Не бійся, я тобі більше не перейду дороги, не докучу тобі ані не докорю. Жий собі, як сам знаєш і нехай тобі Бог помагає.

І вона ще раз поклонила ся йому. Іван сидів за столом мов на терню.

— А те, що ти кляв ся та присягав ся мені, що візьмеш мене, відкупиш свій ґрунт, будеш знов господарем, — нехай се Бог забуде. Я тепер знаю, що ти брехав, але до нині я вірила тобі. Тільки те ти неправду сказав, що мій тато сам нагнав мене до Борислава. Се ти брешеш, небоже. Тато навіть не знав, де я поділа ся. Ніхто не знав. Тільки я знала тай Бог, що подав мені сю думку, певно за якісь тяжкі гріхи. Але коли я почула, що ти тут хорий, що лежиш у пустій, холодній буді, що через день нема тобі кому раз води подати, — тоді щось шибло мені в серце: „Аджеж ми любили ся обоє. Аджеж то мій наречений перед Богом, хоч не перед людьми“. І я зібрала ся і пішла сюди. Бог, видно, потребував на щось моєї муки, бо відмірив мені її повну мірку. А ти нині досипав з чубком, пересипав через край. Дякую тобі ще раз. Бувай здоров!

І вона в третє поклонила ся йому і вийшла.

Ріпники мовчали хвилю після сеї несподіваної пригоди. Але швидко отрясли ся від зворушення. Посипали ся грубі, цинічні жарти.

— Ади, оса, як жалить!

— Та то холера, не дівка.

— В роботі чоловікови не pomoже, а своїм язиком і своїми слезамі серце злоторчить.

— Ну, ожени ся з такою, то маєш готовий шпиталь дома.

Тільки Іван мовчав і сидів понуривши голову.

V.

Вийшовши від Кирицького Фрузя не зупиняючи ся почалапкала вулицею, сама не знаючи, куди і по що. Було холодно, темно, дрібний дощ сів їй просто в очі, вулиця розмокла і розталапана була радше одною великою баюрою, ніж вулицею. Фрузя йшла, насилу витягаючи чоботи з липкого болота, на силу переводячи дух. Її пекло щось у грудях, але на очах не було сліз ані в голові думок. Тільки неясне та непереможне почуте: геть відси! тікати! сховати ся! гнало її наперед. Сховати ся, але де? перед ким? Вона не розуміла того, що їй хотілось сховати ся перед самою собою, перед власним болем.

Не пройшла й сто кроків, коли обік неї де не взяла ся Ганка. Відки вона взяла ся? Мабуть чувши Фрузину бесіду і бачучи, як вона сама вийшла з шинку, Ганка зібрала ся незаметно і незаметно вибігла їй на здогін. Вона так несподівано вчинила ся обік Фрузі, що ся зирнувши в бік аж злякала ся побачивши її, скрикнула і перехрестила ся. Ганка засьміяла стиха.

— Злякала ся? — мовила вона. — Не бій ся, се я, Ганка.

— Чого хочеш від мене? — ледво промовила Фрузя.

— Нічого. Іду собі вулицею. Хіба не вільно йти обік тебе?

— Але тобі сюди не дорога?

— І тобі ні. Адже до своєї квартири ти повинна була йти в противний бік.

— Мені все одно, — мовила Фрузя.

— Ну, а мені туди треба, — мовила Ганка. Хвилю обі йшли мовчки. Кругом було пусто, тільки з шинків чути було крики і співи, та чорний велитень Діл шумів і стогнав під осінню негоду.

— А що, напштикав тобі під ніс твій Іван? — промовила злобно Ганка.

— А ти тому й рада!

— Я? Мені байдуже. Я се давно знала.

— Що знала?

— Те, що ти почула тепер. Що Іван не любить тебе. Що він дурить тебе і не думає женити ся з тобою.

— Він сам тобі се говорив?

— Ну, а хтож би иньший?

— Значить, він любить тебе?

— Мене? Або я знаю. Мені байдуже.

— А по щож ти заскакуєш коло него, чіпляєш ся його, як ріпак кожуха?

— Ха, ха, ха! Анї мені снять ся. Він сам підлещує ся до мене, говорить мені всячину, але я розумію се все дуже добре.

— Обоє розумієте ся, як лисі конї, — з погордою мовила Фрузя.

— Се й найліпше. Я знаю, що коли він підлещує ся до мене, то має в тім свій інтерес, а він знає, коли я до него зуби сушу, то се не з великої любови, а також задля якогось інтересу.

— Тьфу! — з обуренєм сплюнула Фрузя.

— Плюй, не плюй, а я кажу, що так ліпше. Ти з великої любови дійшла до того, що тепер ідеш кудись на зломану голову, а я собі сита, здорова і вдоволена. І йому також не зле з тим.

Йому?

— Ну, певно. Адже ти сама бачиш, що зо мною він веселий, розмовляє, жартує, співає, а з тобою все квасить ся і сердить ся.

— Ти вчарувала його. Дала йому якесь данє.

— Ні, небого! Не я вчарувала його, але ти дурна та нерозумна. От що! Не вмієш обходити ся з парубками. Ти причепила ся до одного тай думаєш, що лиш тільки сьвіта, що в вікні. Ха, ха, ха! Як би ти знала, як иньші жиють! Як собі дають раду! Щоб я сохла та плакала за ним? О, недіждав би він сего! Нехай він сохне за мною!

— Колиж бо я не можу.

— А не можеш, то сама на себе нарікай, а не говори, що я вчарувала його. На що мені чарів? Він і без чарів сеї ночі буде ночувати у мене.

Фрузя при сих словах навіть не скрикнула, тільки вхопила ся рукою за серце, захитала ся і була би впала на землю, як би Ганка не була вхопила її в свої обійми.

— А тобі що? — скрикнула вона в першій хвилі. — Фрузю! Фрузю!

Але Фрузя не озивала ся. Її голова звисала через Ганчину руку; вона була мов нежива.

— От тобі на! — пробуркотіла Ганка держачи зомлілу дівчину на своїх руках мов сніпок соломи. — Чи зомліла, чи зовсім по ній?

Вона прихилила голову в низ і слухала.
— Не дихає бідочка! І що тут робити з нею? Чи кричати, може би хто прийшов та поміг отверезити її?

І Ганка кинула оком довкола себе. Було темно, хоч око виколи. Вони зайшли були в якусь бокову вуличку. Довкола не було ні хати, ні шинку, ні навіть кошар, тільки високі горби лепу по обох боках. Витріщивши добре очи Ганка пізнала, де вони. Се було місце, де колись почали були перший раз копати ями. Але вичерпавши кипячку позакидували ті ями; робота перенесла ся в иньший кут, а тут полишали ся лише купи лепу і пусті ями, одні позабирані дошками, иньші так таки й полишані або наповнені водою.

— І який дідько почує мене тут при вітрі? — муркотіла Ганка, все ще держачи Фрузю на руках. — Тай що я, вдуріла, щоби тверезити її? Кину бідую ось тут на серед дороги, нехай сама тверезить ся! Ади, яка прудка! „Помийнице!“ — каже до мене. За коси чіпає! Ах, ти гусяче повітре! Я тобі покажу, з ким ти заходиш собі!

Скажена злість закипіла в Ганчинім серці. Вона ще раз озирнула ся, надставила вуха, а не бачучи нікого, нараз мов собака скочила з дороги, вилізла на купу глини, все ще несучи наперед себе зомлілу Фрузю, потім ще раз озирнула ся; обережно злізла в низ, у лійковату долинку, котрої осередком була яма. Мацаючи ногами вона дійшла до цямрини. Яма була забита двома дошками, але одну хтось відломив. Ганка налапала руками отвір, шарпнула сильно другу, давно перегнилу дошку, прибиту до цямрини двома цвяхами, віддерла

її, а потім уставивши ся добре ногами на краю цямрини, похилила ся, спустила легенько зомлілу Фрузю зі своєї руки і коміть головою впустила її в темну пащу ями. Яма була майже до самого верха повна води, так, що Фрузя не дуже й бовтнула ся і тихо, без голосу, мов грудка глини, пішла на дно.

VI.

— І де ти, Ганко, волочиш ся стілький час? — гримала пані Кириїчка, коли Ганка за якої пів години, вся мокра, затапапана і бліда як труп прийшла до кухні.

— Та де волочу ся? От ходила по воду.

— Та брешеш, бо коновки були в сінях.

Ганка не пробувала далі брехати, але вибігла з кухні, вхопила коновки і побігла по воду. Пані ще трохи поворкотіла, тай перестала сердити ся. Що їй там до того, куди волочить ся Ганка! Вона знала, що сяк чи так, а служниця в Бориславі не витримає, щоб не волочити ся.

Було вже геть по півночі, коли ріпники, п'яні і веселі, виходили від Кириїцького. Вони йшли лавою посеред вулиці, регочучись, говорячи голосно, співаючи. Тільки Іван був якийсь не свій. Він мало пив сего вечера, все сидів насовившись, ніби думав щось, а властиво туманів. У його серці піднімало ся щось мов жаль за змарнованими молодими літами, за страчною батьківщиною, котру він прогайнував, закоштувавши ледачого бориславського життя. Фрузині слова тремтіли в його серці важким

докором і відобрали йому охоту до їди і до пия, до жартів і до пісень.

„Іван стратив смак сьогодні“ жартували з него товариші і відсторонили ся від него.

І тепер він сам, мов без тям, йшов позаду иньших, коли нараз Ганка вхопила його за руку. Іван аж здригнув ся, тим більше, що в п'їтмі не міг розпізнати, хто се присікав ся до него.

— А гій! А се хто? — скрикнув він.

— Се я, Іване! — прошептала Ганка.

— Ти? А тобі чого треба?

— Ти гніваєш ся на мене?

— Я на тебе? За що?

— Бігме, я нічого не винна, — швидко, з якимсь горячковим поспіхом шептала Ганка, не випускаючи його руки зі своєї. — Та по що би я зачіпала її? Вона сама зачепила мене, розпочала сварку, а далі кинула ся на мене. Ну, кажи сам, що я мала робити?

— Та чи я тобі що говорю? — нерадо відповів Іван.

— Іваночку, — говорила далі Ганка скоро, задихавшись, — який ти добрий! Так ти не гніваєш ся? А чогож ти такий сумний? Такий у шинку сидів, як сам не свій? Ну, скажи мені?

Вона йшла обік него держачи його за руку, тулячи ся до него, мов бояла ся самоти і п'їтми.

— Ет, що там балакати! — відповів Іван і хотів відняти від неї руку.

— Ні, ні! Почекай! Куди йдеш? — мовила Ганка.

— Та йду до себе, спати.

— Ходи до мене. У мене тобі буде ліпше.

— Не хочу.

— Та ходи! Не бій ся, у мене безпечно.

— Не хочу.

Іван раз уже ночував у Ганки. Вона спала окремо, в присінку комори, що служила Кириїцкому за склад товарів. Там серед пак і міхів стояв широкий тапчан; Ганка мала пару своїх подушок і теплу дергу, і хоча в присінку не топило ся, та все таки там було теплійше, ніж у тій шопі, де ночував Іван з иньшими рішниками. Але тепер, сьогодні йому чогось не хотіло ся йти до Ганки. Помарніле, бліде Фрузине обличчя немов стояло перед ним, її очі немов благали його, немов жалували ся на щось.

Але Ганка не випускала його руки, другою рукою обіймила його стан, тягла його, просила і благала, щоб ішов з нею.

— Іваночку! Голубчику! Зроби мені се! Лиш сьогодні! Не знаю, що мені, але бою ся, страшенно бою ся бути сама. Та ні, я не пущу тебе, не лишу ся сама! Ходи, ходи!

Вона тремтіла мов у пропасниці при самій згадці про самоту.

— Цу на тебе! — мовив Іван. — Та що ти, дитина чи що! Боїш ся сама ночувати! Отто!

— Ой бою ся! Ой бою ся! Ні за що в світі сеї ночі не лишу ся сама. Хоч бий мене, хоч ріж мене, а я не лишу ся тебе. Коли нє хочеш до мене, то я піду с тобою, там де ти ночувш.

— Чи ти здуріла? Там купа хлопів.

— А що мене то обходить! Я їх не бою ся, тільки самоти бою ся... пійми бою ся... тої бою ся...

— Кого?

— Тої... твоєї... Як вона кланялася тобі! Ти бачив її лице, коли виходила з шинку?

Згадка про Фрузю в Ганчиних устах уразила Івана в саме серце, мов грубий дотик до наболілого місця.

— Дай спокій! Не згадуй мені про неї! — мовив він і піддаючи ся її намовам пішов з нею до її комірки. Ганка не то вела, не то тягла його, не випускаючи з рук, не перестаючи балакати і трясти ся.

— Та що тобі, дівко? — мовив нарешті Іван. — Чи ти промокла, чи простудила ся? Чи тебе зимниця бє, чи ти й зовсім хора? Трясеш ся як риба, руки зимні як лід, а голова горяча, і говориш як сама не своя.

— То нічого, Іваночку, нічого! Ходи лише, ляжемо спати, проспимо ся, то все мине.

Але воно не минуло ся, бодай не так швидко, як хотіло ся Ганці. Даремно вона тулила ся до Івана. Скоро тільки він засипляв, їй робило ся страшно і вона будила його.

— Іваночку, не спи! Говори що до мене! — шептала вона зажмурюючи очі, щоб не дивити ся в грізну пітьму.

— Чи ти сказала ся? — лаяв ся Іван. — Я втомлений, хочу спати. Що я буду говорити тобі?

— Що будь! Що будь! Тільки не спи! Мені так страшно.

— Чого тобі страшно?

— Не знаю чого. Боюсь... не знаю чого. Не можу заснути.

Вона розплакалась. Їй хотілось усе сказати Іванови, але щось спиняло її і вона закусувала зуби, до крові гризла свої уста і не

сказала нічого. Аж над раном, коли на дворі почало сіріти, вона заснула.

VII.

Минуло кілька днів. Іван працював, пив, співав у шинку, ночував у Ганки не думаючи про Фрузю. Ганка успокоїла ся і не бояла ся вже в ночі, але не відважувала ся спати сама і для того що вечера всякими способами підлещувалась до Івана, щоб затагти його до себе на ніч. Іван, котрий давнійше сам не раз напрошував ся до неї, тепер ішов нерадо, почував якесь обриджене до неї. Він злостив ся, коли вона тулила ся до него, кляв, коли вона починала дрочити ся з ним або пестити ся і з відразою відсував ся від неї, коли вона спала обік него. Та швидко ті нічліги ще гірше остогидли йому. Ганка засипляла швидко, але в ночі починала стогнати, йойкати або скрикувати так страшно, що Іван прокидав ся зо сну і починав почувати якусь глуху тривогу.

— Що їй таке снить ся? Чого вона так кричить? — думав він прислухуючи ся до її важкого віддиху після такого окрику. Але вона далі спала тихо, аж коли Іван, перемучивши ся якої пів години, знов починав дрімати, над ухом у него знов розлягав ся страшний окрик і будив його на ново.

— Ганко, що за дідько мучить тебе у сні, що ти так страшно кричиш?

— Я? — мовила здрігаючись Ганка і закусувала зуби. — Я нічого не знаю.

— Ну, та нехай на другий раз пес у тебе ночує, не я! — бурчав він злісно. — Як крикнеш отак несвѣцьким голосом, то зовсім вибеш мене зі сну.

Ганка реготала ся.

— Га, га, га! Несвѣцьким голосом! Ну, ну, Івануню, ну скажи, як я кричу?

— Так як би тебе зо шкури дерли.

— Ну, і що говорю?

— А хіба можна щось розібрати? Ричиш як худобина.

— Та то я так з роду.

— Ну, брешеш. Я давнійше не чував у тебе такого крику.

— Та то так, часом находитъ таке на мене, а потім минає. Але ти не бій ся, Іваночку, се мине.

— Нехай собі минає або не минає, але мене не завабиш більше на ніч до своєї проклятої комори.

— Ну, видиш, ти вже й гніваєш ся. Фе, Іване! — говорила Ганка, а вечером знов підлещувала ся до него, просила, купувала йому пива і горівки, доки опанїлий Іван не згоджував ся знов іти ночувати до неї. Коли був добре паний, він спав твердше і не будив ся при її окриках. От тим то Ганка взяла собі звичай що вечера обпоювати його добре і навіть із собою до комори брала фляшку горівки і клала її Іванови під подушку: коли збудить ся, нехай тільки сягне під подушку, напєть ся і нічого, засне знов. Правда після такого нічлігу Іван уставав блідий, майже зелений, з болем голови, але Ганці се було байдуже, тай він сам не мав часу дивити ся в зеркало, але похнюпившись ішов до своєї роботи. Тільки одно ви-

дно було по нїм: він зробив ся сумний, його веселість пропала, йому відхотїло ся співів і жартів.

— Ов, Іване, ти щось сам не свій, — говорили товариші.

— Та щось так, — нерадо мовив Іван.

— Що тобі є? Чи не хорий ти?

— Здасть ся, нї. Ранками голова болить, але то мабуть від горівки.

— Е нї, від самої горівки не буде болїти. А от як ти пиво мішаєш з горівкою, то се зле. Від сего найборше біль голови бере ся.

— І справді, може воно й від того. Від нинї не буду мішати.

VIII.

Одного дня в полудне, коли Івана витягли з ями і він, ледво живий від сопуху, лежав у кошарі на купі лепу, важко дихав і час від часу тверезив ся чаркою горівки, до кошари вїйшла баба Орина, та сама робітниця, що ночувала разом з Фрузею і за дня немов дрімала, а оживлювала ся в ночи, у сні. Вона знала Фрузину історію і знала Івана і для того поздоровивши ся з робітниками пішла просто до него.

— Слухай Іване, — мовила вона. — Ти не знаєш, де обертає ся твоя Фрузя?

— Моя? — буркнув Іван. — Яка вона моя?

— Та вже, яка не яка. Певно більше твоя, нїж моя. Але я хотїла запитати тебе, де вона є?

— Хиба я ходжу за нею назирцем?

— Е, який бо ти! Я тебе питаю, як доброго чоловіка... Та ти повинен бабі гречно відповісти, ще й горівкою бабу потракувати...

Іван не мовлячи нічого, наляв чарку і подав бабі. Вона випила, скривила зівялі губи, обтерла їх брудним рукавом і присідаючи ближше до Івана мовила стиха.

— От за се, то спасибі! Аж у саму душу пішло. Але що я хотіла сказати... Ага, про Фрузю. Знаєш, уже дві неділі, як вона не ночує у нас. То я гадала, може ви вже спровадили ся де разом, тай хотіла переказати їй, щоб забрала своє шматє. Там у неї скринька зо шматєм — замкнена, не бій ся. І ніхто їй нічого не рушив, ховай Боже! То нехай прийде і забере собі.

Іван сидів мов приголомшений. Чи то нафтовий сопух у ямі так заглушив його, чи ранішній біль голови, чи те, що він почув від баби, досить, він на разі немов не розумів і слухав бабиного балаканя мов якоїсь казки.

— Ага, ага! — буркнув він хитаючи головою. — Та певно, нехай би забрала собі. Але деж вона є?

— То ти не знаєш?

— Я не бачив її вже дві неділі.

— І не знаєш, куди вона пішла?

— Куди пішла? Чекайте! То було вечером... у Кирицького... ми троха перемовили ся... вона пішла на двір і я вже більше не бачив її.

— А котрого-ж то дня було?

Іван не міг пригадати собі дня.

— Ну, коли ви перемовили ся, то може вона вгнівала ся і де инде стала на роботу, щоб тобі не показувати ся на очі. І де инде ночує, щоб ти не знав, де вона. Але ти би, небоже,

таки пошукав її, бо там сторож, що ми у него ночуємо, допоминає ся плати за неї. А ми прецінь за неї платити не будемо. То щоб він не схотів зафантувати її шмате.

— Добре, добре, я буду питати... Навідаю ся там до вас.

Баба пішла, а Іван довгу хвилю ще сидів, не то міркуючи щось, не то так собі туманіючи. Потім узяв ся їсти, бо швидко треба було лізти знов до ями.

Вечером він запитав у Ганки, чи не знає, де поділа ся Фрузя. Ганка видивила ся на него своїми вибалушеними очима, поблідла страшенно і немов давлячи ся тим словом промирила :

— Ні, не знаю.

Іван не допитував у неї дальше, допити у иньших ріпників не довели також ні до чого. Від того дня, коли Фрузя побила ся з Ганкою на вулиці, ніхто більше не бачив Фрузі. Ся згадка торкнула Івана. Справді того самого дня вечером він „перемовив ся“ з Фрузею в шинку. Він ще раз запитав Ганку.

— Чуєш, Ганко, ти сварила ся з Фрузею на вулиці, тямиш?

— Ну, так. Вона перша чепила ся мене.

— Вечером того дня вона була у Кирицького.

— Я не бачила її.

— Не бачила? Ей, скажи по правді?

Ганка знов поблідла, але живо перемогла себе.

— Чого ти чіпаєш ся мене?

— Та бо бачиш, десь дівчинисько щезла від того вечера.

— А ти без неї не можеш дихати?

— Та що мені до неї! Але...

— Ну, щезла, то й слава Богу! Не бійся, дідько її не вхопив. Побачила, що тобі на шию не повіситься, тай пішла собі до дому.

— Але всі свої річи полишала.

— Ну, та що! Кілько там тих річей! Усе варто півтора шістки.

— Е ні, там її убранє є.

— Ну, то певно зголосить ся по своє.

Іван успокоїв ся троха. Справді, дуже можлива річ, що Фрузя розжалувана, того таки вечера, вийшовши від Кирицького, покинула Борислав і пішла до дому. Він не допитував дальше за нею, а в неділю пішов до сторожа, де була її квартира, і заплативши що йому належало ся, взяв Фрузині річи до себе. Він постановив собі на різдвяні свята піти до рідного села і віднести їй ті річи. Він не то, щоб бажав бачити її або поєднати ся з нею, але тих кілька день, коли розпитував про неї, почув якійсь жаль і неспокій, немов би справді був у чомусь винуватий. Бориславське жите швидко заглушило сей хвиловий порив. Ані Ганка, ані ніхто иньший не згадував ніколи про Фрузю і Іван також забув про неї. Але про те щось немов млоїло його. Він ходив якийсь сам не свій, стратив охоту до питя, до гулятик, до пісень і — нечувана річ у ріпника — почав числити ся з грішми. Зараз першого тижня він не видав лиш половину свого заробітка; ціла п'ятка лишила ся йому в кишені. Вона мов якийсь хробак почала мулити та лоточити його уяву. Носючи ту п'ятку при собі, завязану в шматині, він почав снувати пляни. Бориславське жите — правда, свободне воно, але хибаж се людське, господарське жите? Тай яке свободне? Тільки

твоєї свободи, що в неділю та в сьвято. А в будний день ти робучий віл — ні, гірше! Ти повний невольник Жида, властителя ями, або його касиєра. Під землею ти кожної хвилі небезпечний свого життя, а верх землі кожної хвилі лайка, поштуркування, понукування. І вічно той смід, той бруд, та духота, та піятка, той одур! Не вже таке малоб бути його жити до смерті, до старости? У него пробігала холодна дрож по за плечима при такій думці. Йому пригадали ся зелені ниви, цвітисті луги, сиві воли, чисто побілені хатки і розкішні садки його рідного села, почуло ся блеяне овець, фівкане гусенят, скрип журавля, і він мало не заплакав з наглого зворушення. Невже він міг так легкодушно промінати такий рай на отсе пекло? І пішли в його уяві довгим рядом сцени з сільського життя: гейкають плугатирі, скриплять вози навантажені снопами, блискають коси на сіножати і з легким шумом стелить ся росиста трава в перекоси; сім'я засідає до вечері на сьвятий вечір на пахучому сїні; чути стріляне, веселі голоси „Христос воскрес!“ церковні співи... „Пасха красная, Пасха Господня“ — се паски сьвятять коло церкви, дїтвора бавить ся писанками, парубки скупчили ся при тих, що стріляють з мездірів.

І безпосередно від тих споминів душа його перескакувала до думки про Фрузю. Адже вона була також одною з принад і красот того його сільського життя. Коли скрип журавля над криницею так любо озиваєть ся тепер в його тямці, то се для того, що під тим журавлем він з нею стояв вечерами, з разу жартуючи та дрозачись, а потім тихо, любо розмовляючи. А в часі косовиці носячи батькови полуденок хибаж вона

не вишукувала собі найдальшої стежки, щоб тільки переходити через ту луку, де він косив, щоб сказати йому своїм любим голосом „Боже помагай!“ щоб подати йому з сірого, глиняного збанка холодної води напити ся! А в часі коляди... а в часі великодних свят... а тоді... а тоді... Невгамовна уява насувала йому сотки, тисячі хвилин, коли Фрузя була невідлучною частиною радощів його сільського життя, і в його серці щеміло щось, ворухив ся жаль, піднімала ся туга. Вона мала рацию! Й повинен як найскорше покинути Борислав і вертати назад на село! Правда, він у нещаснім засліпленю змарнував свою батьківщину, розтренькав свій тихий рай, відіпхнув від себе Фрузю. Алеж він молодий, сильний, здоров і все ще може здобути назад. Ось тепер він за тиждень ошадив п'ятку. Адже міг ошадити вісім ринських! А се значить за рік цілі чотири сотки. А за чотири сотки можна купити чотири морги ґрунту! І він постановив собі, не кажучи нікому нічого, почати нове життя, не марнувати грошей, а складати зароблене до купи, а там — якось то буде.

IX.

В часі різдвяних свят Іван справді вибрав ся до рідного села. Він ніє у пазусі 50 ринських завязаних у шматині, а в голові готовий плян — відкупити хоч часть своєї батьківщини.

Зайшов просто до Жида, котрому продав був батьківську хату з огородом, садом і трьома моргами примезного поля. Жид закупив се добро не на те, щоб господарювати, але мав думку

завести в хаті шинок і по при тім заняти ся лихвою і иньшим жидівським ремеслом. Але якось йому се не вдало ся. В селі були вже чотири шинки і на пятій годі було дістати концесії. З лихвою також ішло кепсько, бо було вже кілька иньших пявок, що „псували інтерес“. В додатку Жида обікрали, так що він замісь допомогти ся, зовсім скапцанів на тім обійстю. „Нещасливе місце!“ — говорив він і носив ся з думкою відпродати се місце і перенести ся на якесь иньше. То й не диво, що Іван зі своїм пляном — відкупити батьківщину, був йому дуже милим гостем, особливо коли прийшов не голіруч. Вони й згодили ся, що Іван за ціле обістє, продане Жидови за 300 ринських, заплатить 400 ринських протягом найдалі півтора року і доки не заплатить усього, Жид буде сидіти на ґрунті. Іван другого дня поїхав з Жидом до міста, зробили контракт у нотария і Іван дав Жидови зараз першу рату, 50 ринських, і аж тоді відітхнув свободнійше. Він мав тепер ціль перед собою і чув у собі охоту до праці, почував якусь нову силу.

Про Фрузю він сими днями мало думав. Від Жида він довідав ся, що її в селі нема і не було і що її батько довідавши ся недавно, що її нема і в Бориславі, ходив до жандармерії, щоб шукала за нею, але доси не має ніякої відповіді. Іванови було прикро, він не мав охоти стрічати ся зі старим і не вертаючи до свого села, він таки з міста просто рушив назад до Борислава, передавши старому Фрузине шматє.

Х.

Ішли дні за днями, тижні за тижнями. Жандари розпитували про Фрузю і Івана і Ганку і иньших робітників і робітниць, вивідали все, що було аж до памятного вечера, але далі не могли дізнати ся нічого і по кількох днях усе затихло. Не знати, хто пустив поголоску, що Фрузя пішла десь на службу: одні бачили її у місті у якогось Жида, иньші чули, що вона десь у горах у якійсь швабській кольонії, ще иньші говорили, що виїхала з якимсь панством до Стрия чи до Станіслава. На тім якось і успокоїло ся.

З Ганкою Іван розійшов ся ще перед Різдом. Не то, щоб посварили ся, але так якось вона обридла, знелюбила ся йому і він не міг дивити ся на неї. Вона зразу і байдуже собі. Овва, не хоче її Іван, не велике сьвято! Менше клопоту на мою голову. Сама жила і заходила ся доси, то й відтак потрафлю. Але по кількох тижнях вона поблідла, пожовкла, змарніла. Її знов учепили ся страхи, вона не могла сама спати, зривала ся в ночі, кричала, розщибала собою. В кінці одного разу вона попросила бабу Орини, ту саму, що жила разом з Фрузею, щоб віділляла їй перестрах. Стара славилась ворожкою і знахаркою. Вона згодила ся зробити се і почала обережно випитувати Ганку, від коли у неї той перестрах, від чого, як? Ганка зразу признала ся, що від Покрови (в тім часі пропала Фрузя), але далі не хотіла сказати нічого. Стара почала шептати над водою, розтопила кавалок олова і вилляла його над Ганчиною головою в миску з водою, а потім заглянувши в миску скрикнула:

— Ой дівонько! Нещаслива ти, сирото! Ніхто тобі не допоможе!

Ганка одеревіла зо страху.

— Або що таке?

— Ади, небого! Олово розскочило ся в воді на дрібний пісок.

— А щож то значить?

— Ет, що то говорити! Най ся преч каже, не годить ся й згадувати при хаті.

Ганка не допитувала ся дальше, а стара не йшла, а все придивляла ся місці з водою і з розприсканим оловом, похитувала головою та рушала зівялими губами, немов розмовляючи з кимсь без голосу. Дивлячись на неї Ганка почула в серці холодний переляк; їй здавало ся, що стара розмовляє з якоюсь марою, що зазирає їй у душу своїми напів погаслими очима і читає там її страшну тайну. Вона вхопила з перед баби миску з водою і викинула її через вікно геть на сьмітник. Баба спокійно дивила ся на неї і всьміхала ся так само без голосу.

— Не добре з тобою, дівонько, не добре! — мовила вона. — То в тебе не перестрах, небого, ой нї.

— А щож таке?

— Щось у тебе на серці лежить, дівонько. Ой, так, так. Я се знаю. І не буде тобі лекше, поки не признаєш ся.

Ганка спалахнула.

— Що ви, бабо, говорите! До чого мені признавати ся? Що я, вбила кого чи обікрала чи що?

— Або я знаю, — мовила баба здвигаючи плечима. — Не моя річ, сирото, не моя річ. Я тобі не з свого розуму говорю, а з того, що

водиця сьвята показує. А ти собі як знаєш, так і роби.

Баба почала збирати ся до відходу. Ганка чула, що тепер, після тої ворожби, її неспокій ще побільшав і що тепер вона нї за що не засне сама. І вона надумала ся попросити бабу, щоб перебрала ся до неї (вона мала вже свою окрему комірку з печею і тапчаном) і ночувала з нею разом. Стара почала дорожити ся, але Ганка не попускала ся її і в кінці стара згодилась ще того самого дня перебрати ся до неї.

XI.

Не інакше, як тільки чари хтось наслав на Івана. І не пізнати хлопа. Нї з него мови, нї розмови. Жие як той медвідь у норі, до шинку не ходить, пити не пє, все щось думає, щось муркоче, а скупий такий! Сам собі жалує. Жие як собака, не товаришує нї с ким, сам у собі заклепив ся, мов слимак у шкаралющі. Що був уперед охочий до гулянок, до пісень, до дівчат, то тепер ані знаку! Не інакше, тільки чари якісь!

Так гуторили нераз між собою ріпники. Вже вони всїляко підступали до Івана, і щирістю і насьміхами, і жартами і направду, нічого не помагало.

— Ет, дайте менї спокій! Що ви знаєте! Вам своє в голові, а менї своє, — тільки й усеї було відповіді, яку чули вони від него.

І відходили здвигаючи плечима. Одні казали, що він задумав женити ся, другі говори-

ли, що записав був душу нечистому, а тепер кає ся, але Йванови се все було байдуже.

Врешті відкись дізнали ся, що він задумав відкупити свою батьківщину. Сам Іван нікому не говорив про се, але хтось із його сторін приніс сю вість до Борислава.

— Ага, ось на що він гроші складає! Чекай же ти! А перед нами ховаєть ся, мов не знати з яким секретом!

За кілька день з Іваном „пожартували“: у него в ночі вкрали гроші. Не багато там тих грошей було, щось з вісім ринських, а про те шкода. Іван наробив крику, але гроші пропали.

— Івануню, чую що вас обікрали, — мовив до него касиєр.

— Ет, — буркнув Іван.

— Чую, що ви складаєте гроші, хочете купувати ґрунть, — говорив касиєр далі.

— Та хочу.

— То дуже добре! Най вам Бог помагає. Я то виджу, що ви порядний чоловік. Гроші, то велика річ. Заробити їх тяжко, а пустити легко. А заробляти на те, щоби пускати на вітер, то дуже дурна робота. То так, як би хто своє жите, свою силу пускав на вітер. По що то? Адже потім прийде старість, прийде слабість — гроші все придадуть ся.

Розумно говорив касиєр, щирий був чоловік, хоч і Жид і Іван в кінці звів ся йому зо своїх думок. Касиєр хвалив його дуже, а далі мовив:

— Я вам щось скажу, Івануню. На що вам носити гроші при собі, щоб у вас п'яниці викрадали. Ви їх лишайте у мене. Зладьте собі книжочку. При кожній виплаті я вам дам, кілько вам треба, а решту лишайте в касі: я за-

пишу у себе, а ви у себе, аби не було обмилки, а коли вам треба буде платити за ґрунт, скажіть мені, то я вам зараз дам. Маєте безпечно, ніхто вам не вкраде.

Іван троха надумував ся. Хоч то Жид розумно говорить, але все Жид Жидом, вірити йому не можна. Але з другого боку нема иньшої ради. Вкрали раз гроші, вкрадуть і другий раз. Ліпше зробити так, як радив касиєр. І Іван пристав.

Ховай Боже, не мав чого жалувати ся. Скоро назбирало ся 50 ринських, він зараз узяв їх, ще й касиєр нарадив йому післати гроші поштовим переказом і не до Жида, а на руки нотарія, у котрого робили контракт.

Іван був задоволений з себе і з касиєра, був майже певний, що все піде йому добре. Адже ще тільки пущіне, а він уже сплатив четверту часть ціни!

Він жив тепер думками майже виключно в своїм селі. Чи то крутячи корбою, чи копаючи землю в глибокій ямі або в темній штольні він у думці купав ся в ясенім, соняшнім сьвітлі, орав, косив, звозив снопи, молотив на тоці, чув себе господарем. Бориславське житє, се було щось мов темні сїни, з котрих ось-ось вийде ся на широке ясне подвіре, де зеленіє пахуча мурава, цвітуть яблінки, фівкають гусята і блеють ягнята.

ХІІ.

На першім тижні великого посту приїхав до Борислава Фрузин батько. Він довідав ся, де працює Іван і пішов до него.

— Іване, де є моя донька? — з такими словами він обернув ся до него. Він дуже подав ся від того часу, як Іван бачив його, змарнів, посивів. Іванови зробило ся дуже жаль старого.

— Не знаю, — відповів він.

— Не знаєш? Мусиш знати. Ти підмовив її, щоб пішла за тобою до Борислава, ти мусиш знати, де вона є.

— Поки була в Бориславі, то я й знав, а від коли пішла, то не знаю.

— Куди пішла?

— Не знаю, куди пішла. Я гадав, що пішла до вас. А може де стала на службу?

— Ніде не стала. Я вже розпитував. Жандари шукали, таліграфували і до Стрия і до Станіславова. У Дрогобичі я давав витрублювати. Ніде нема її. Тепер приходжу до тебе: віддай мені мою дитину.

— Я її не сховав, — відповів спокійно Іван.

— Не сховав, але поховав, — грізно крикнув батько. — Ти вбив її. Вона, кажуть, була при надії від тебе. Ти хотів її позбутися. Ти вбив її!

— Бог мені свідок, що ні, — мовив Іван і поблід, як стіна.

— Хоч ти й стома чортами свідчи ся, то я тобі не повірю.

— Га, то робіть, що хочете. Хоч мене й вішайте, а я вам усе одно скажу: не знаю, де вона поділа ся.

Старий помалу змяк, почав плакати і торгати на собі волосся. Посходили ся рішники, каснери, почали вговорювати його.

Йому оповідали про той вечір у Кирицького, коли то остатній раз бачили Фрузю, про її розмову з Іваном, про те, як вона просто з шинку пішла кудись і як Іван довго ще, до самої півночі сидів у шинку. Касиєр хвалив Івана, як порядного робітника, що не п'є, не гайнує і старий в кінці сам не знав, що має думати. Він у Дрогобичі домагався у жандарів, щоб зараз арештували Івана, але тепер почав міркувати інакше. Не штука арештувати парубка, але чи то буде по правді? Ануж Фрузя розсерджена справді пішла десь у гори, стала на службу, не дає про себе чутки навмисно, бо встидаєся? Все се може бути і самі шандарі говорили йому, щоб не тратив надії. Кидати на когось підозрінє за вбивство, то не жарт. Інша річ, коли би знайшовся який найменший слід, що Фрузю справді вбито. Але такого сліду доси не було.

З тим Фрузин батько і поїхав до дому, здаючи цілу справу на Бога.

ХІІІ.

Минули великодні свята. Потепліло. На долах цвила і пахла і пишала ся весна, хоча з Діла ще подихало холодом. Борислав виглядав як одна бездонна баюра розмоклої глини, розталабованого болота змішаного з ропою, як озеро бруду і смроду серед зеленого Підгір'я.

Була субота. Сонце сьміялося серед чистого, безхмарного неба. По сухій, безлюдній толоці, що між Бориславом і Котівською Банею, ходили стежкою два касиєри, в шабасових бе-

кешах і куницьових штрамеле на головах і балакали по жидівськи.

— Клопіт маю, Мендель, такий клопіт, що аж мозок сохне в голові, — мовив один каснер.

— Із за того го́я, що впав у яму?

— І се також. Дідько його поніс п'яного до кошари! Дідько йому велів сідати над ямою! І дідько його пхнув до середини!

— Була комісія?

— Була.

— Ну, і щож?

— Назначили мені 20 раниш карі.

— За що, Хаїм, за що?

— За неосторожність. Я неосторожний! Я не допильнував го́я! Чи чував ти таке? Я мав пильнувати його, як малу дитину. Та ще щастє, що так стало ся. Щастє, що нинішні го́ї присвідчили, що він сам поліз до ями і сам упав. Як би не було сьвідків, готов би був адюнкт сказати, що то хтось навмисно кинув його до ями.

— Острий адюнкт?

— Там такий пуре́ц острий, що крий Боже! Вже мав охоту замикати яму і арештувати когось.

— Се той новий пуре́ц?

— Новий. Я вже тремтів, Мендель, так тремтів! І Богу молив ся, щоб відвернув від мене напасть!

— Ох, ох! Бог ласкав, Хаїм! За що мав би наводити таку напасть на невинного чоловіка?

— Ох, не кажи так, Мендель! Бога не зміркуєш. А за що наслав на мене таку шкоду? Ти чув? У мене в ма́газині — адже се

50 раниш що найменше! А хто винен? Не знати. А хто мусить заплатити? Хаїм!

— Ні, я не чув нічого. Що стало ся?

— А фрас на його бебехи, мойого балабусти! Купив дві нові линви і передав мені до магазину разом з иньшими річами. Ну, я поклав їх на місце. І чорт його бачив, що там на тій самій полиці стояла бутля з вітріолем. Знаєш, він до дестилярії потребує вітріолю... То більшу часть із бутлі дав там, а решта була в магазині. Не багато його було, може дві кватирки, а може й то ні. Стоїть собі бутля заткана скляною затичкою — дідько її бачив. Колись то треба було линви до ями. Я йду до магазину, беру линву з полиці і якось не довидівши зачепив рукавом ту бутлю. Вона й перевернула ся. Ой, як я перелякав ся! Хопив бутлю голою рукою — ади, два пальці попик! Але поки я поставив її, затичка відскочила і дрібка того дідьчого квасу, може дві-три краплини, бризнули на линву. Підняв я затичку, заткав бутлю і поставив у куті. Тут мене пальці печуть мов огонь. Я зараз обложив їх мокрою глиною, завинув хусткою. Виношу линву на двір, дивлю ся, а в тім місці, де бризнув квас, мою линву мов ножем перекроїв. Таки в пальцях мені цілий звій розломав ся на два кусні.

— Ай, ай! — скрикнув Мендель.

— Щоби я так жив! Уже нікому й не кажу нічого. Прийде ся самому заплатити за линву, тай по всьому.

Мендель цмокав і охав, показуючи Хаїмови своє співчутє. Коли зайшли до Борислава, він умисне пішов з Хаїмом до магазину, щоб оглянути перепалену вітріолем линву. Він довго придивляв ся їй, цмокав і крутив головою, а

коли Хаїм десь відвернув ся, він у маленьку пляшечку взяв собі з бутлі пару крапель вітріолу — не багато, от так за наперсток. Хаїм не бачив сего. Вони вийшли з магазину, Хаїм замкнув двері на колодку і оба приятелі побажавши собі щасливого шабасу розійшли ся.

XIV.

Минуло ще пару місяців. На світі довкола Борислава вже почали ся жнива. Стояла літня спека. Іван жив весь час мов у горячці. С кожним днем йому робило ся тяжше в Бориславі. Земля горіла під ним. Його душило щось, перло, гнало геть із Борислава. Він ні про що не думав, тільки про те, щоб як найшвидше вирвати ся відтам. Думка, що йому треба ще працювати в ямах до осені або й до зими, щоб виплатити Жидови всі гроші, наповняла його якимсь диким страхом. „Ні, я не витримаю!“ — повторяв він не раз і числив дні і години. У него було вже зложених нових двісті ринських; вони лежали у касиєра і він думав на Иллі взяти їх і навідати ся „до дому“ та віддати їх Жидови. Але чим ближше було до Иллі, тим частійше він зупиняв ся на иншій думці, хапав ся за неї, мов потонаючий за колоду. „Сто ринських уже заплачено, — думав він. — Двісті заплачу тепер — і покину Борислав. Піду і не верну ся більше сюди. Четверту сотку на сплату Жидови як будь зароблю, або визичу, а тут не буду довше!“ Ся думка, зразу далека мрія, приймала в його душі чим раз виразнійші форми. Він закидає на

ріжні боки : „Оженю ся. Вже аби з якою бідною, то сотку віна буде мати. А може ще й ґрунту дещо дістану“. Іншим разом він думав купити пару коней і пустити ся на фірманку або наймити ся в дворі, або йти до камерального ліса рубати дерево. Де будь і як будь, аби тільки заробити гроші, сплатити решту Жидови і стати господарем — хоч бідним, хоч остатнім, а все таки своїм господарем, у своїй хаті, на своїй пяди землі! Іван нікому не звірював ся зі своїми думками. Тільки на тиждень перед Иллєю він вечером мовив касиєрови :

— Слухайте, Мендель, будете могли мені за тиждень виплатити всі мої гроші?

— Чому ні? — мовив Мендель. — А що, хочете вислати?

— Ні, хочу на Иллї піти сам.

— Чого вам ходити самому? Можна вислати.

— Якось тягне побачити своє село. Не знаю, може й зовсім лишу ся там.

— Як то, хочете покинути нас?

— Хотів би, та не знаю... Як би там де трафив ся який заробок, щоби сплатити тамтому Жидови...

— Ну, як собі знаєте, — мовив Мендель перериваючи сю розмову. — Я вам гроші виплачу в п'ятницю. Коли вашого Иллї?

— В неділю.

— Ну, то й добре. В суботу можете собі йти по роботі.

На тім і стало. Більше розмови між Іваном і Мендлем про сю справу не було.

XV.

В п'ятницю вечером Іван мав робити нічну шахту. Се мала бути його остатня гостина під землею, в царстві замороки. У него було легко, радісно на душі, але один несподіваний випадок мусів поспеувати його радість.

Він власне йшов до кошари, випивши кватирку горівки і закусуючи булкою, коли до него наблизилася баба Орина, та сама, що колись перша принесла йому відомість про те, що нема Фрузі. Вона йшла якось немов скрадаючи ся, а коли Іван не пізнав її, вона з заду простягла свою суху, чорну руку і вхопила його за плече.

— Агій, а то що! — стрепенувся Іван, що йшов у задумі і тепер прокинувся з неїмовірно з сну. Озираючись, він побачив проти себе страшне, жовте, поморщене бабине лице, що якось холодно всміхалося до него, широко розтягнувши сині уста і вишкіривши беззубі ясна. Іван перехрестився. Його перша, мимовільна думка була: „Се смерть заглядає мені в очі“. І його проняла холодна, забобонна тривога.

— О, ти хрестишся! — обрушилася баба і з її лиця щез усміх, а натомість на ньому завис якийсь понурий, гнівний вираз. — Щож то, я мара яка, чи що? Не хрещена душа, чи що? Ну, дивіться на него! Хрестить ся, мов від злого! Немов ніколи й не бачив мене!

Іван пізнав бабу і почав перепрашати її.

— Та вибачайте, бабо! Я не пізнав вас. Іду такий задуманий, а тут ви нараз... Тай аби-сте хоч слово сказали...

— Ага! А видиш! А щоб самому на бабу оком скинути, та вклонити ся, та бабі порцію горівки купити, — де тобі! Най баба здихає, як сама не має за що купити собі.

— Ну, ну, та ще не здихаєте! — всьміхнувшись ся мовив Іван. — Ну, але ви, здаєть ся, мали якесь діло до мене?

— Та маю, небоже, маю! Тай не діло, а так... Або я знаю, як тобі се сказати. Але міркую собі, ти з одного села з нею, то може тобі буде найліпше знати се.

— З одного села з ким?

— Та з Ганкою. Знаєш, я у Ганки почую. А тепер вона й зовсім розхорувала ся, то вже й днюю й ночую коло неї.

— Розхорувала ся? Щож їй таке?

— Або я знаю, синочку. Я гадала з разу, чи то не яка жіноча слабість, алеж бо ні. То щось иньше. Я й сама не знаю, що то таке, якесь покаяння.

— Що за покаяння? Кричить по ночах?

— Е, тепер уже кричить не тільки по ночах, але і в день. Скоро тільки троха засне, щось таке їй привиджуєть ся, як не верескне, аж крізь уха прохапуєть ся. І зараз зриває ся з постелі, деь кудись біжать, утікає, аж по стінах дереть ся. Я вже гадала, що то нечистий — Дух сьвятий при нас — приступив до дівки.

— Ну, і не пробували ви дечим лічити її?

— Ще би не пробувала! Пробувала, синку! Все, що знаю, все я робила їй, коли бо нічого не помагає. Ну, тай не могло допомогти, бо у неї зовсім що иньше на душі. Я то зараз з початку догадувала ся, тільки, по правді кажучи, я в иньший бік стріляла. Гадаю собі:

дівка — в Бориславі — найпростіша річ: ма-
ла дитину і стратила, а тепер їй дитяча душа
на сон набивав, спокою не дає. Вона божила
ся, дух-тіло кляла, що її. Ну, то я вже й не
знала, що думати. Нераз я пробувала в ночі
прислухувати ся, що вона таке кричить, колиж
бо годі розібрати. Отак одно-друге слово зро-
зумієш: „Он там у ямі! У воді! У калюжі!
Лізе, лізе, лізе!“ — а хто, де, відки — нічого
не знати. Вже я допитувала її — затята душа!
Не хоче нічого сказати. Зсохла як скіпа, по-
чорніла як головня, тільки пушка духу в ній—
а яка дівка була ще в зимі, як гармата! І ви-
дить сама, що їй не довго жити, що ніщо з неї
не буде, а мовчить.

— То ви гадаєте, що у неї справді щось
таке є на душі, що вона криє ся з чимось?

— Ну, гадаю! Тепер уже не потребує
гадати. Тепер уже знаю на певно.

— Ну, щож ви знаєте?

— Та що, небоже, то вона вбила твою
Фрузю.

— Фрузю! Вона! Господи! Та коли? як?
за що?

— А говори, за що! Не що, лиш дідько
до неї приступив. Уже він, бодай моци не мав,
видно давно на неї наострив зуби. Слухай же,
як то було.

Стара йшла обік Івана вулицею, але тут
уже не могла додержати йому кроку і вхопив-
ши його рукою за полу, зупинила на місці.

— Та постій же! Видиш, що я задихала
ся. Не квап ся до роботи! Не багато втратиш.
Стань отут, тай послухай.

— Колиж бо мені час до роботи. Адить,
уже в кошарах дзвонять на нічну шахту.

— Наплюй на ту нічну шахту! Не йди сьогодні до роботи, а ходи зо мною до Ганки. Тут справа важнійша.

Іван вагував ся хвилину.

— Ні, бабо! Тепер уже пізний вечір. Чого мені до Ганки? А завтра я скоро по роботі прийду і поміркуємо, що робити далі. Ну, але скажіть, як і що ви дізнали ся від неї.

— Та що, — мовила баба, — вчорашньої ночі вона не могла заснути ані на волосок. Мучила ся так, що не дай Господи. А нині рано дивлю ся на неї, лежить як із хреста знята, тільки очі сьвітять ся.

— Ганко, — говорю їй, — може тобі покликати попа?

Вона аж підкинула ся, мов би що вкусило її.

— Попа? По що?

— Та по що, небого. Адже бачиш сама, що тобі не довго на сьвітї гуляти. Треба душу очистити.

— Ні, не хочу, — мовила вона. — Мені буде ліпше, я вийду з того.

— Ей, дівонько, не жартуй з Богом! Не говори так і не дури себе. Я бачу, що не довго вже твогого ни сьвітї. Піду, покличу єгомостя.

— Ні, не треба, — відповіла вона. — Як буде треба, то я сама скажу. Не виходьте нікуди, я засну троха.

Тільки що вона задрімала, — як не зверещить, як не кинець ся!

— Ой лізе, лізе! Ой простягає руку! Ой ловить мене! Держить! Не пускає! Ой, ой, ой! Ратуйте! Бабо, ратуйте!

І вискочила з постелі, причепила ся до мене, вся тремтить, як трепетів лист, а все о-

зирає ся по за себе і кричить, вищить, мов перешуджена дитина.

— Та Дух сьвятий з тобою! — кажу їй тай хрещу, — та хто там лізе? хто тебе держить?

— Та вона, вона! Хиба не бачите? Адить, рука зовсім обігнила з мяса, сама кість, а держить мов у кліщах!

— Бог з тобою, Ганко! Що тобі? Кого ти бачиш?

— Та вона, вона! Фрузька!

— Що за Фрузька?

Але вона вже затила ся. Тремтить уся, тулить ся до мене, але слова більше з неї не видобудеш. Якось я успокоїла її, положила на постіль, розговорюю, балакаю, а тут у мене в голові починають мов якісь нитки навязувати ся, починає робити ся ясно. Вже я їй і сюди й туди приговорюю. Зварила їй трохи мяса, нагодувала. Лежить вона і не пускає мене від себе.

— Сидить! Не покидайте мене! Говорить, щоб я не заснула, бо бою ся, що скоро засну, то знов вона тут буде.

— Та чим вона тобі така страшна? — питаю її. — Що вона може зробити тобі?

— Ой, бабочко! Ой голубочко! Як би ви знали, яка вона страшна! Вся кров у мні ледом стинає ся! Не можу дивити ся на неї, а мушу. Щось мов приковує мої очі до неї.

— Значить, ти її маєш на душі, Ганко? Мовчить.

— Признай ся, небого! — кажу остро. — Видиш, ти гадала, що утаїш усе. І що тобі з того, що утаїла перед людьми, коли-ж бо Бог усе знає. Бачиш, він діткнув тебе своїм пальцем, і що з тебе нині? Аджеж хоч би тебе

були повісили на шибениці, то не було би й десятої часті тої муки, що ти перетерпіла доси.

Вона слухала, слухала, и далі як не розплаче ся! Як мала дитина ридала.

— Ой бабонько, правда ваша! Ой я окаянна! Ой я проклята! Я її збавила віку. Вона ослабла, впала на мої руки, а я її безпам'ятну кинула в яму. Я думала, що ніхто не буде знати про се, що Іван візьме мене за жінку... Ой, бабусенько, радьте, що мені робити!

У Івана мороз пішов поза шкурою при сих бабиних словах. Він був мов розбитий. У його тямці живо ставали події того вечера, розстанє з Фрузею, ніч проведена з Ганкою в морі, її тодішній неспокій. Він пригадав собі навіть Ганчині слова, що вона „боїть ся її“, і тільки тепер йому зробило ся ясно. Пригноблений важкими почуттями він зітхав і шептав раз по разу: „Боже, Боже!“

А баба оповідала далі Ганчині признання, в котрім місці вона вкинула Фрузю в яму, як потім щось гонило її на се місце затирати сліди і як при тім мало не доглянув її хтось із ріпників, як її Фрузя почала на сон набивати ся, як ти, Іване, зробив ся їй немилим і ненависним.

— Ну, і щож вона робить тепер? — перервав Іван бабине оповіданє.

— Виплакавши ся заснула. І вже не зірвала ся зо сну, спить спокійно. Я посиділа коло неї, а тепер подумала, що добре буде сказати тобі се все. Порадь мене, небоже, що робити далі.

Іван слухав мов остовпілий. У його нутрі перевертало ся щось, рвало ся щось, кричало

щось, мов жаль, мов тяжкі докори, мов почуте якоїсь вини.

— Або я знаю, що робити, — промовив він глухо. — Треба би комусь дати знати. Адже то страшна річ!

— То може би піти до війта?

— Підіть, підіть! — мовив Іван живо, хапаючи ся за бабині слова.

— Та може би ти пішов зо мною? Я чогось бою ся.

— А чогож мені з вами йти? Ще на мене підозріне кинуть. Ні, йдіть самі. Я там навідаю ся завтра, скоро тільки вийду з роботи. Ідіть, ідіть!

Баба не мовила нічого більше, перехрестила ся і пішла.

XVI.

Наближаючи ся до кошари, в котрій робив, Іван здибав касиєра Мендля. Сей ішов кудись, розмовляючи з якимсь ріпником із чужої кошари.

— Добрий вечір, Іване! — мовив Мендель. — Ідете до роботи?

— Іду, — мовив Іван ледво тямлячи, хто і що говорить до него.

— А завтра відходите?

— Відходжу.

— Ну, ну, як собі знаєте. Гроші маєте готові.

Іван не мовлячи нічого більше пішов до кошари. Мендель розмовляв далі з ріпником, що від завтра мав стати до роботи в тій самій ямі замість Івана.

— Тут вам буде добре! — говорив Мендель. — Я не такий Жид, щоб хотів чийоїсь кривди. Спитайте от сего самого Івана. Він пару разів навіть грошей при виплатах не брав від мене, а складав, поки не набере ся чи 50 чи 100 ринських, а потім брав разом. Ади, він завтра відходить. Знаєте, куди? На своє власне господарство!

— На своє власне? — дивував ся ріпник. — Та де у него господарство? Давно пропустив!

— Давно пропустив, а тепер відкупив. Власне вчора взяв сотку, щоб заплатити остатню рату Жидови, а завтра вертає до свого села, покидає нас на завсїгди. А хто його нарадив на се? Спитайте його самого! Мендель, не хто иньший!

В тій хвилі з кошари почув ся крик, потім гупанє кроків. Робітник, що був при корбі, надбіг вуличкою і кричав задихавшись:

— Пане касиєр! Пане касиєр!

— Що там таке? — окликнув ся Мендель.

— Ходіть до кошари! Борше! Борше!

— Та що там таке? — ледво промовив Мендель, і не чекаючи відповіді почав бігти до кошари. Сьвіжо нанятий ямар побіг за ним.

— Ну, що стало ся? — не то шептом, не то захриплим голосом запитав Мендель робітника, коли порівнав ся з ним.

— Якесь нещастє!

— Що за нещастє?

— Ой, сам не знаю! Ходіть до кошари, самі подивіть ся! Ой Господи, душі в мні нема! Ще такого й не чував і не видав.

Не розпитуючи далі веї три побігли до кошари. Там було зовсім темно, тільки одна

дротяна лямпа слабо освічувала нутро дощаної буди. Робітник від млинка стояв над ямою і торгав ливу, що зовсім вільно звисала з валу.

— Ну, що таке стало ся? Говори? — промовив Мендель озираючи ся довкола, немов шукаючи того, що так перестрашило робітників.

— Лива урвала ся.

— Що? Як то може бути?

— Або я знаю! Дивіть самі!

Робітник, що стояв над ямою, знов поторгав за ливу, замахав нею і вона мов батіг била ся о дощані стіни ями.

— Ну, а Іван? Де Іван?

— У ямі.

— Як то в ямі? Спустив ся на місце?

— Ну, та певно, що на місці, але неживий. Адить, ледво десять метрів ливни розкрутило ся.

— Та як же то було? Що? Куди? Говори за порядком! — говорив Мендель, усе ще не можучи зрозуміти, що стало ся.

— Ой Господи! Та хибаж я знаю і розумію, як се стало ся? Іван прийшов, прив'язав ся і я почав пускати його в долину. Кручу, кручу, аж нараз на десятім метрі чую — оттак як би в пальці тріс — і на корбі зробило ся легко. І в тій самій хвилині в ямі тільки гур-гур-гур! І один страшний крик — і тихо. Ось і все. Урвала ся лива, а Іван гримнув аж на дно, на 40 сяжень.

Мендель не мовлячи нічого почав рвати на собі пейси і бігати по кошарі мов божевільний.

— Ай вай! Ай вай! От клопіт! От нещастє! От цурєє! Але ша! Може він ще живий! Слухайте Митруню, — він обернув ся до

ново нанятого ріпника, — як гадаєте, може він ще живий?

— Та то може бути. Аджеж на дні каменя нема?

— Ні, глина.

— Ну, коли не впав на дзюбак або не розбив собі голови по дорозі, то ще може бути живий.

— Але чути би було крик, стогнане, — закинув робітник від корби.

— Міг зомліти, заглушити ся, — мовив Митро.

— Лізьте, Митруню! Бодай ви здорові були! Лізьте, може ще виратуєте його.

— Та я би поліз, — мовив Митро, — але щож то за линва у вас, що урвала ся під ним?

Він наблизив ся до ями, взяв за линву, котрої кнець звисав на які два метри в низ у ямі, підняв його і почав оглядати при сьвітлі лампи. Се був старий ріпник і розумів ся на роботі, але тут він став мов теля перед новими воротами. Такої штуки він ще не бачив! Він довго озирає линву в тім місці, де вона перервала ся, мацає пальцями, призирає ся їй до сьвітла і все хитає головою, немов не міг зрозуміти чогось. Мендель трівожними очима, весь блідий і з завмерлим серцем слідив за кожним його рухом.

— Не розумію! Ніяк не розумію, що стало ся тій линві. Як могла вона перервати ся?

— Може проржавіла? — несьміло мовив Мендель.

— Та на се воно мусить вийти, бо як би навмисно була протята, то було би видно, був би гладкий перекрый. Мусіла проржавіти.

— Ай вай! Стара ливва. Треба було перемінити, — сквапливо підхопив Мендель. — Ой Господи! Так мене щось нині рано мов за плече торкало: „Мендель, переміни сю ливву!“ Та потім я подумав собі: „Ну, в п'ятницю не буду переміняти. Прийде неділя, то перемінімо! А тут на тобі! Ну, хтож його знав, що вона не видержить!“

Але Митро все ще оглядав ливву і хитав головою.

— Слухайте, Мендель! То не може бути! Вона якось не з проста перержавіла. Дідько їй перержавіє. У мене в селі оборіг он уже п'ять літ на такій ливві держить ся. І дощ її мочить, і сніг на неї йде, і ржавіє не так як тут, а про те держить доси. Тай то оборіг, не те, що один хлоп.

— Ну, Митруню, але там вона стоїть собі спокійно, а тут день і ніч то скручує ся, то розкручує ся. А від того дріт найборше тріскає.

— Та се правда, — мовив подумавши Митро. — Але була би тріскала по троха, один скрутець, другий, третій... А тут усі нараз. Не гладко, а так мов би — прости Господи — миш перегризла. Агій! Ще чоловік як живе не видав такого.

Тим часом Мендель приніс із магазину сьвіжу ливву, її навинули на вал і Митро прилагодивши ся до спуску пішов до ями. За якої пів години витягли обох — Митра і Івана. Іван мав поломані обі ноги і голову розбиту на цямрину. Він мабуть і не долетів живий на дно.

XVII.

Другого дня досвіта бориславський війт — тоді ще війтом був селянин — з присяжним і двома шандарами прийшли до тої комірки, де жила Ганка. Вона ще спала, — по довгих безсонних днях і ночах перший раз спала глибоким, майже мертвецьким сном. Баба відчинила двері, всі вийшли, та зирнувши на трупяче, висохле Ганчине лице, зіссане страшною внутрішньою мукою, не мали серця будити її.

— Ну, ну, нехай спить, — мовив стиха війт. — Ми подождемо на дворі.

— Ну, їй не багато належить ся від людей, — мовив один шандар.

— Пан Біг не ждав на людський суд. Сам осудив і сам покарав її, — додав другий.

Скоро вони вийшли, Ганка збудила ся.

— Ви тут, бабо? — мовила вона.

— Тут, небого, тут.

— Чи мені сніло ся, чи тут був хтось?

— Та хто би мав бути?

— Мені здавало ся, що якісь хлопц... шандари...

— Та були, сирото.

— За мною? — мовила Ганка піднімаючи ся.

— За тобою.

— Знають усе?

— Знають.

Ганка довгим поглядом зирнула на бабу, а потім простягла до неї свою суху руку.

— Дякую вам, бабо, — мовила вона. — Я вже сто раз не раз хотіла зібрати ся, піти і признати ся до всего, та ніколи не могла здо-

бути ся на відвагу. А тепер уже по всьому. Тепер я спокійна.

І вона с тяжкою бідою зволікла ся з постелі. Баба допомгла їй убрати ся.

— Ну, а тепер покличте їх.

Війшов війт з присяжним, війшли шандари.

— Ну, що ти, небого? — мовив війт. —

Хора?

— Хора.

— Маєш сказати нам щось?

— Маю.

І вона спокійно оповіла події того вечера. Один шандар записував. Потім її повели на місце злочину. При помочи гаків витягли з ями по куснику розгниле тіло нещасної Фрузі і перенесли його до трупарні, а Ганку посадили на віз і відвезли до Дрогобича, до судового арешту. Там вона не дождала ся навіть першого протоколу.

А шандари по тім однім випадку мали зараз другий. Їм донесли, що в недалекій кошарі урвала ся ливва під робітником, сей упав у яму і забив ся. Треба було оглянути місце, оглянути трупа, переслухати свідків...

— Щось мені не подобає ся сей випадок, — мовив один шандар — молодий — до старшого, постенфірера.

— Жидівська необережність. Ливва перержавіла!

— Чи нема тут чогось гіршого? Се, що говорить Митро про ті гроші — —

— То щож, думаєш, що тут якийсь злочин? Що се навмисне хтось перервав ливву?

— Дуже може бути. Ті гроші, се може бути причина. Касиєр каже, що він узяв від него гроші, а їх при нїм нема.

— Пошукаємо в його помешканю.

Але в помешканю, то-б то в тім шинку, де ночував Іван разом з кількома иньшими ріпниками, ніхто про ніякі гроші не знав і не чув. З допитів дізнали ся шандарі, що раз давнійше у Івана вкрадено гроші і від тоді він не носив їх при собі і ховав так, щоб ніхто не знав, де. З другого боку Мендлеві зізнання про те, що Іван посилав гроші за куплений ґрунт нотареві до Дрогобича, потвердив нотар телеґрафічно, а друге зізнанє, що остатніх 100 ринських Іван узяв ще день перед тим, потвердив Митро на стілько, що чув, як Мендель мовив Іванови: „Гроші маєте готові“ і Іван на се потакнув головою. Значить, узявши гроші, Іван мусїв сховати їх десь, щоб забрати з собою. А коли так, то яку хто мав причину дибати на його жите?

На тім справу й закінчено, тільки Мендля за недогляд і уживанє перержавілої ливни покарано 20 гульденами грошевої кари.

Івана поховали в одній ямі з останками тіла його Фрузі.

ВІВЧАР.

Сто метрів під землею, в глибині десяти-метрової штольні, в духоті і нафтовім сопусі працює робітник. Раз за разом гатить він дзюбаком у иловату опоку і відриває від неї кусні лепу. Але опока тверда, скупа і тільки по невеликому шматочку дає собі видирати частки свого тіла. Вона глухо гуде і стогне під ударами дзюбака, мов плаче, мов грозить; вона пріє вонючим потом, але не подає ся, уперто держить заховані свої таємні скарби. Робітник, здоровий парубок, що недавно прибув із гір до Борислава на роботу, починає злити ся.

— Г-ге! — приговорює він гепаячи що сили в ямку, в котру гепав уже три рази, не можучи відлупити грудки лепу. — А, мать твоя скалічена! Та доки ти будеш стояти? Пускай!

І він що сили заважив дзюбаком у ямці, щоб відлупити грудку. Грудка врешті подала ся і він узяв її обіруч і кинув у кибель.

— От там до пса! Йди на світ! Покоштуй сонця! — приговорював він. — Го-го, небоже! Я не жартую. Зо мною не нагваряй ся, бо я вмію дати раду й не такому як ти! Ти не зна-

єш, що значить сім сот овець. То не те, що одна з другою грудка, а я й їм умів дати раду.

І він бере за ухо кибель повен лепу, несе його до шахти, привішує до линви і дзвонить, щоб тягли, а сам з порожнім киблем вертає назад до штольні і бере ся далі дзюбати землю. Його думки бігають за вівцями по полонині і він, щоб розбити самоту і темноту, любить ся тими думками, гуторить про них і з глиною і з дзюбаком і з порожнім киблем, і з сокирою, — бо тільки й усього його товариства тут у глу-бокій безодні.

— Ти гадаєш, небоже, що то мала робота сімсот овець! Адже то живе, адже то кожде свій розум має. Не великий розумець, — звичайно, німина, — а все таки такий, як Бог йому дав. Ади, в ліс зайде, чи в полонину, то вже держить ся купи. Не розбігаєть ся одно туди, друге сюди, так як рогата худоба. А все купкою. Г-ге!

— А медвідь злодій тільки й чекає на те. О, він також має розум! Ще й який! Не даром вуйко, пан Кулаковський! Сидить за колодою і чекає, аж цілий гурт овець увійде між виверти, а тоді тільки скік, і має їх усі, як у стайні. І всі видусить до одної. А вони біднятка вже навіть не бегечуть, тільки зібють ся в купку і чекають тихо своєї смерті. Г-ге!

— Палиця в руці, цівка через плече, पिщавка за поясом, — так я небоже що рана вирушав за вівцями. Три пси — цу-цу! На перед турми один, а два по боках, а я з заду. Іду тай постоюю. Овечки як рій пчіл, розсинали ся по зеленому. Чорна купка, біла купка, чорна купка, біла купка. Тут ущипне травку, там ущипне тай далі, тай далі. Не пасе так як

худобина, тільки щипле як дитина, ніби бавить ся, ніби поспішає десь кудись. А передом барани, коменданти. Турми не треба завертати, тільки їх. А бирь-бирь! А дря-у!

Вівчарські окрики лунають по темній штольній перемішуючи ся з глухим гепанем дзюбака.

А гарно там у нас у горах, у полонині! Ой гарно! Делікатно! Не то, що тут у вас, бодай ви — —

Він хотів закласти, але вдарив себе долонею по роті. Його душа була тепер у атмосфері поезії, серед живої природи, чутливої та видючої і він бояв ся образити її, бо був у її власті.

— Гарно там у нас! Ой Господи! Досить чоловік наймитував, гірко бідив, на чужих робив, а про те не жаль згадати. Вийдеш у полонину — зелено довкола, тільки головатні*) тулять до землі свої білі головки, мов цікаві очі визирають з поміж трави та моху. Холодно. Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоров'єм і силою. В низу ліс оперізує полонину чорною стіною, а над тобою піднімається круглий шпиль гори. Тихо довкола, тільки вівці шелестять у папороти, десь колись псегавкне, зелена жовна застукає в лісі або закричить вивірка. А я йду собі помалу, стану, сопівку з за ременя, як не заграю, як не задрібочу, як не заведу думки, аж серце в грудях підскакує, або сльози на очі навертають ся! Г-ге! Пек тобі! Пускай! Г-ге!

*) Гіреський бодяк, дуже низенький, так що його цвіт, завбільшки як кулак, стирчить при самій землі.

Дзвінок з гори. Прибув порожний кибель. Робітник бере свій повний кибель, виносить до шахти і виправляє в гору, а сам вертає з порожним. Вертає в войовничім настрою, бо вже починає голодніти. Люто бє дзюбаком, лупає глину великими куснями, в мріях боре ся з медведем.

— Го, го! Вуйку-небоже! То так не йде! Одна вівця, то ніби нічого, але нині ти зарізає одну, завтра заріжеш дві, а позавтру передусиш мені пів турми. Ні, небоже! Такої згоди у нас нема! Ти гадаєш, що я цівку тільки на пострах ношу? Го-го! Вже я віджалую ночі, вже я засяду на тебе в тім виверті! Все мені одно, смерть або жите, а з тобою мушу зробити справу!

Він цюкнув пару разів і зупинив ся, відпочиває опертий на держальні дзюбака.

— Злодій вуйко! Три ночі вимучив мене! Мабуть занюхав письмо носом — не приходив. Але не мене здурити! Вже як я завзяв ся, то не попущу. На четверту таки прийшов. Темно, хоч око вийми. Вітер стогне в верхівях смерік. Потік шумить у низу, а я скуливши ся серед коріння величезного виверту, цівку при оці, сиджу, чекаю, надслухую. Вже чую, що йде, знаю, що мусить надійти по при мене і сиджу, дух у собі запираю. Хрусь-хрусь — уже близько. Витріщаю очі — суне мій вуйко, мов кониця сіна в темноті. Морду підняв до гори, вітриль, суне звільна, обережно. У мене очі мало з голови не вискочать, так призираю ся, щоб вицілити йому просто під ліву лопатку. Нараз він став, голову на бік — фукнув. Занюхав порох. Обертає ся на місці, щоб дати драда — і в тій хвилі бух-бух! З обох люф

по льотці так і впакував. Навіть не зіпнув вуйко, мов від грому гепнув ся на землю. Але то лише хвиля була така. За хвилю він зірвав ся з землі, рикнув, звів ся на задні ноги тай просто до мене. Видно не дістав у саме серце. Я вже сиджу, не рушаю ся. Втікати нікуди, набивати не час. „Ну, думаю собі, коли я кепсько трафив, тільки задряпнув його, то буде по мні. А в тім — божя воля. Раз мати родила“. Та поки що буде — маю ще сокиру за ремнем. Сплюнув у жменю, вхопив сокиру, перехрестив ся, поправив ноги, що були сперті на двох коренях, плечима опер ся о сплетене коріння виверта, що мов стіна стирчало до гори, закусив зуби, похилив голову в низ, щоб бачити добре, тай жду вуйка. А він уже ось-ось. Хапає ся лабами за коріне, нюхає і ричить, так ричить, мов розгніваний паниця, що не може сказати слова розумного, тільки чує, що лютий і ричить і пхає ся наперед. Ось він занюхав мою ногу тай досягає її лабою. Так немов би опік мене кропивою, не гірше. І в тій хвилі вістре моєї сокири по сам обух утесало ся в вуйкову голову, розчерепило її до тла. Він ще раз застогнав — так тяжко, так жалібно, мов грішна душа на муках, і повалив ся до долу, щез у непрозорій пітьмі, в ямі під вивертом. Я й сокири не встиг виймати, таки з ним покотила ся в низ. А тоді як не скочу з виверта, та хащами, та на плай, та лісом, та на поляну, та по над яр, ялівцями — одним духом опинив ся на полонині коло кошари. Стукаю. „То ти Паньку?“ — питає бац із середини. „Та я, отворіть.“ Устав він, засьвітвиліхтарню, отворив. — „Ну що?“ „Та нічого“ — кажу. „Був вуйко?“ „Та був.“ „І пішов?“ „Ні,

не пішов.“ „А деж?“ „Лежить.“ „Що, ти“ — Бац не договорив. „Ой, любойки, а тобі що в нозі?“ скрикнув. „У нозі?“ Я й сам не знав, що мені в нозі і тільки тепер поглянувши я побачив, що весь ходак і вся онуча і вся волока — кровава і кров заливає сліди. Раз, однієїнький раз мацнув мене вуйко пазуром по нозі і відразу продер і ходак і онучу і ногу аж до самої кости. Коли розвинули ногу, то я зомлів — крови багато витекло. Але бац, спасибі йому, вмів примовити, спинив кров, приложив якоїсь масти і за тиждень я був уже здоров. А вуйка на другий день знайшли неживого, з моєю сокирою в головищу.

Знов дзвінок, знов робітник двигає повний кибель лепу до шахти і приносить новий, і знов копаючи розмовляє сам із собою, наповнює глухе підземелє не тільки стуком свого дзюбака, але також гомоном своїх слів, поезією своїх лісів і полонин. В міру того, як він голодніє і слабне від втоми і задухи, його думки роблять ся сумнійші. Він згадує про важке жите вівчаря в зимі, про вівсяний ощипок, бульбу і пісний чир, що бувають у зимі всею його стравою, про нудну молотьбу і ще нуднішу бездіяльність у великім пості, про важкі переднівки, хвороби та сварки із за кусника хліба або недопеченої бульбиці. Він згадує про те, як то тепер переводить ся вівчарство через те, що полонини позакуповували Жиди, а тим більше виплачує ся випасати воли, ніж вівці. А при волах уже не та служба, що при вівцях. О тут тяжка, погана служба! Тут уже не покушаєш ані жентиці, ані будза, ані бриндзі, ані бануша. Жий як пес і вартуй як пес! І він швидко покинув сю службу, послухав одного товариша, що на-

раяв йому йти до Борислава, заробити грошей, пристати на ґрунт (з грішми тепер усюди приймуть!) і господарювати. І він пригадав собі навіть співанку, якої навчив його той товариш.

Ой піду я в Буриславку
Грошей заробляти, —
Поверну ся з Буриславки,
Буду газдувати.

Він попробував вивести сю співанку своїм здоровим, вівчарським голосом, але ні, якось не йшло. Що як що, а співанка у штольни сто метрів під землею не йшла.

І він з якимсь пересердем дзюбає далі землю. Він починає ненавидіти її, оту темну, важку, немилосерно тверду землю, що так уперто не даєть ся його дзюбакови.

— Тай тверда-ж бо ти, сьвятенька! — говорить він. — І Бог тебе знає, чи сьвятенька ти, чи ні?

Він зупиняє ся, випростовує ся і починає міркувати над сим питанєм, немов воно не знати яке важне.

— Тай справді, чи сьвята вона тут? Там на верха, то вже певна річ. І воду сьвятять і кроплять і Боже слово на ній читають. Але тут? Аджеж від коли сьвіт настав, сюди певно анї краплина сьвяченої води не доходила, анї голос Божого слова. Не даром тут такий сопух. Певно, що се не від сьвятого, а від проклятого. Аджеж із сего воску не вільно робити сьвічок до церкви, видно, що то нечисть, погань! Відпусти Господи гріха! Чоловік і в таке місце пхає ся, забирає нечисте добро. І се має вийти йому на добре? Ой ні, любойки, ні! Не на добро воно виходить! А той товариш, що мене справив сюди, хіба не згиб у такій самій

штольні? Засипало його, задусило, навіть тіла не видобули. Вдавив ся ним нечистий! Ой Господи!

І він хрестить ся і починає ще завзятійше дзюбати. По бурчаню в животі він чує, що вже швидко мусить бути полудне і жде потрійного дзвінка, хвилі, коли йому звелять вилізати на верх. А тим часом його уява працює невгамовно, розвертає перед ним усе нові образи, а найраднійше чудові, тихі, ясні образи полонини, лісів, овечої турми і всіх нехитрих пригод вівчарського життя. Кинений долею в глибоку підземну штольню він чує сам по собі, що ті давні дні минули без повороту, що його шлях звернув у иньший бік, що він із давнього патриархального життя перейшов у нове, незвісне його дідам і прадідам, з разу страшне і дивоглядне, та не в одному ліпше, вільнійше, ширше від старого. Але се старе живе в його споминах; із него лишило ся ще стільки, щоб поетичним чаром заповнити і оживити пітьму і самоту нового життя. Так нераз сонце зайде за хмару, і з усеї пишноти літнього дня, з усього багатства сьвітла і колірив лишить ся лише стільки, щоби золотим сяєвом обілляти крайчики важких хмар, що нависли над заходом.

З М І С Т.

	Стор.
Полуйка	1
Ріпник	30
Вівчар	89

Від видавництва!

Доси вийшли:

1. *Стефан Ковалів*: Дезертир; ціна 60 кр. в оправі 80 кр.
2. *Іван Франко*: Поєми; ціна 60 кр. в оправі 80 кр.
3. *Ольга Кобилянська*: Покора; ціна 50 кр. в оправі 70 кр.
4. *Гю де Мопасан*: Дика пані; ціна 45 кр. в оправі 65 кр.
5. *Іван Франко*: Полуйка; ціна 50 кр. в оправі 70 кр.

До кінця року вийде що найменше 12 випусків бібліотеки. Сталі предплатники можуть уникнути клопоту з частим відсилянєм дрібних квот за кожний випуск з окрема, присилаючи більшу квоту нараз. Таким будуть ся висилати випуски бібліотеки до висоти сплаченої квоти. Хто заплатить за „Бібліотеку В. Спілки“ 10 злр. з гори, тому признає ся 10-процентовий опуст на ціні книжок.

CP. 83.

